

**T.C
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİNLER TARİHİ BİLİM DALI**

BULGARLARIN HİRİSTİYANLAŞMA SÜRECİ

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan:
Sevcan EMİN

ANKARA 2008

T.C
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİNLER TARİHİ BİLİM DALI

BULGARLARIN HİRİSTİYANLAŞMA SÜRECİ

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan:
Sevcan EMİN

Danışman:
Doç. Dr. Mehmet KATAR

ANKARA 2008

T.C
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİNLERİ ANABİLİM DALI
DİNLER TARİHİ BİLİM DALI

BULGARLARIN HİRİSTİYANLAŞMA SÜRECİ

Yüksek Lisans

Tez Danışmanı :

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....
.....
.....
.....
.....
.....

Tez Sınavı Tarihi

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I
KISALTMALAR.....	IV
ÖNSÖZ.....	V
GİRİŞ.....	1
A. BULGARİSTAN'IN COĞRAFİ VE DEMOGRAFİK YAPISI.....	1
B. BULGAR ADININ KÖKENİ VE ANLAMI.....	2
C. BULGARLARIN VE SLAVLARIN HİRİSTİYANLIK ÖNCESİ SOSYAL VE KÜLTÜREL DURUMU.....	3
1. Bulgarların Hıristiyanlıktan Önceki Sosyal ve Kültürel Hayatları.....	4
2. Slavların Hıristiyanlıktan Önceki Sosyal ve Kültürel Hayatları.....	5
D. BULGARLARIN VE SLAVLARIN ESKİ İNANÇLARI.....	6
1. Bulgarların Eski İnançları.....	6
2. Slavların Eski İnançları.....	8

BİRİNCİ BÖLÜM

HİRİSTİYANLIĞIN BALKANLARA GİRİŞİ VE TUNA BULGAR

DEVLETİN KURULUŞU

A. BALKANLARDA İLK HİRİSTİYAN FAALİYETLERİ.....	10
1. Havari Pavlus'un Balkanlarda Misyon Faaliyetleri.....	11

2. Havariler Sonrası Dönemde Balkanlarda Misyon Faaliyetleri.....	12
3. 313 Milan Fermanından Sonra Hıristiyanlığın, Balkanlardaki Durumu...12	
B. SLAVLARIN BALKANLARA GELİŞİ VE HIRİSTİYANLIKLA İLK MÜNASEBETLERİ.....	15
C. TUNA BULGAR DEVLETİNİN KURULMASI VE BULGARLARIN YERLİ HALKLA KURDUKLARI İLİŞKİLER.....	18
1. Tuna Bulgar Devletinin Kuruluşu.....	18
2. Tuna Bulgarlarının Yerli Halkla Kurdukları İlişkiler.....	19
D. TUNA BULGAR DEVLETİNİN BİZANS İLE SİYASİ VE EKONOMİK İLİŞKİLERİ.....	21

İKİNCİ BÖLÜM

TUNA BULGAR DEVLETİNDE HIRİSTİYANLIK

A. BULGARLAR ARASINDA İLK HIRİSTİYANLAŞTIRMA FAALİYETLERİ.....	25
1. Tuna Bulgar Devletinde Hıristiyanlığın Yayılma Şekilleri.....	26
2. Tuna Bulgar Devletinde Hıristiyanlığın Takibata Alınması.....	29
B. TUNA BULGAR DEVLETİNDE HIRİSTİYANLIĞIN RESMİ DİN OLARAK KABUL EDİLMESİ.....	30

1. Tuna Bulgar Devletinde Hıristiyan Dininin Resmileşmesini Sağlayan Unsurlar.....	31
2. Boris Han Döneminde Hıristiyanlığın Resmi Din Olarak Kabul Edilmesi.....	35
C. TUNA BULGARLARININ HIRİSTİYANLAŞMA SÜRECİNDE YAŞANAN SORUNLAR.....	37
D. SLAV VE BULGARLAR ARASINDA HIRİSTİYANLIĞI YAYAN CONSTANTİNE VE METODİUS KARDEŞLER.....	40
E. TUNA BULGAR DEVLETİNİN HIRİSTİYANLIĞI RESMİ DİN OLARAK KABUL ETMESİNİN SONUÇLARI.....	45
1. Hıristiyanlaştırma Karşısında Sergilenen Direniş ve İsyanlar.....	46
2. Hıristiyanlığın Tuna Bulgar Devleti Üzerinde Bıraktığı İzler.....	48
F. BORİS'İN BULGAR KİLİSESİNİ BAĞIMSIZLAŞTIRMA MÜCADELESİ...51	
SONUÇ.....	65
BİBLİYOGRAFYA.....	68

KISALTMALAR

bkz.	Bakınız
çev.	çeviren
DİA.	Diyanet İslâm Ansiklopedisi
edi.	editör
TDV.	Türkiye Diyanet Vakfı
vb.	ve bunun gibi
vd.	ve diğerleri
vs.	ve saire

ÖNSÖZ

Bulgaristan, ilk kurulduğu andan itibaren önemli siyasi ve stratejik konuma sahip olmuştur. Bulgaristan bu önemli konumlarından dolayı, daha erken dönemlerden itibaren birçok Avrupa devletinin dikkatini üzerine çekmiştir. Bulgar devletinin Hıristiyanlığı kabul etme sürecinde bu duruma şahit olmaktayız. Hıristiyanlığın iki mezhebi olan Katoliklerin ve Ortodoksların Bulgar Devletini kendi mezheplerine dâhil ederek, onun üzerinde siyasi otorite kurmaya çalışmaları bu amaçlarını göstermiştir. Tezimizde, Bulgarların Hıristiyanlaşma Süreci konusu ele alınmıştır. Çalışmamızda bu konuyla ilgisi olan diğer kaynaklara da dolaylı da olsa değinilmiştir.

Tezimizin giriş bölümünde Bulgaristan devletini daha iyi anlayabilmek için ülkenin coğrafi ve demografik yapısı hakkında bilgiler verdik. Daha sonra Bulgar adının tanıtımını yaparak, bu adın ilk defa ne zaman ve kimler tarafından kullanıldığına kısaca değindik. Tezimizin konusuyla ilgisi olan ve şimdiki Bulgaristan milletini oluşturan iki temel unsur olan Bulgar ve Slavların Hıristiyanlık öncesi sosyal, kültürel ve dini yaşantıları hakkında bilgi verdik.

Çalışmamızın birinci bölümünde; Hıristiyanlığın Bizans'ta resmi din olmadan önce Balkanlardaki durumu ve resmi din olduktan sonra Balkanlardaki yayılma faaliyetlerine değindik. Slavların ve Bulgarların bölgeye akınları, o dönemden sonra Hıristiyanlığın balkanlardaki durumu, Slavların ve Bulgarların bir devlet altında bir araya toplanmaları, bu unsurlar arasındaki ilişkiler, Tuna Bulgar Devletinin

kurulması ile işleyişi ve komşu Bizans imparatorluğu ile ilişkileri alt başlıklarda sıralanarak incelenmiştir.

Tezimizin ikinci bölümünde Hıristiyanlığın Bulgar Devletine nüfuz etmesi ve yayılma yolları hakkında bilgi verdik. Hıristiyan misyonerlerinin faaliyetlerinin ilk yıllarında Bulgar hükümdarların Hıristiyanlığa karşı tepkileri, ancak ilerleyen zaman içerisinde bu tepkilerin azalması ve sonuçta çeşitli gerekçelerle, Hıristiyanlığın Tuna Bulgar Devletinde resmi din olarak kabul edilişi ve halkın tepkisine değindik. Tuna Bulgar Devletinde Hıristiyanlığın resmi din olarak kabul edilmesinden sonra ortaya çıkan sonuçlar ve bu sonuçlar arasında önem açısından ilk sırada bulunan bağımsız bir Bulgar Kilisesi oluşturma mücadelesi ve bu mücadele sürecinde Bulgar idarecilerinin çabalarına değindik. Ayrıca bağımsız kilise kurulması ve yetiştirilecek olan ruhbanların eğitim dili olarak Slav alfabesinin yazılması tezimizin ikinci bölümünde değindiğimiz diğer konulardır.

Tezimizi başından itibaren takip ederek, her safhasında kıymetli eleştirilerini ve yardımlarını esirgemeyen danışman hocam sayın Doç. Dr. Mehmet Katar'a şükranlarımı sunarım.

Sevcan EMİN

GİRİŞ

A. BULGARİSTAN'IN COĞRAFİ VE DEMOGRAFİK YAPISI

Bulgaristan devleti, Avrupa'nın güneydoğusunda ve Balkan yarımadasının doğu kısmında yer alan 110.912km² lik yüzölçümüne sahip bir ülkedir. Ülkenin kuzeyinde Romanya, batısında Makedonya, güneyinde Yunanistan, güneydoğusunda Türkiye, doğusunda ise Karadeniz bulunmaktadır.¹ Başkenti Sofya olan ülkenin önemli şehirleri; Varna, Filibe, Rusçuk, Eski Zağra, Burgaz, Plevne, Pernik, Dobriç, Hasköy ve Yanbol'dur.²

Bulgaristan, Balkan ülkeleri arasında Arnavutluk'tan sonra en az nüfusa sahip olan ülkedir.³ Bu nüfus, başta ülkenin büyük kısmını oluşturan Bulgarlar olmak üzere Türkler, Çingenerler, Yahudiler ve Yunanlılar gibi değişik halklardan oluşmaktadır. Ancak bu farklı grupların nüfusları hakkında bilgi veren resmi belgelerin bulunması çok zordur. Nitekim bu konuda başvurabileceğimiz ana kaynak, 1938 yılında yapılan istatistiktir. Bu istatistiğe göre nüfusun % 86,8'ini Bulgarlar, % 10,2'sini Türkler, % 1,3'ünü Çingenerler, % 0,5'ini Yahudiler oluşturmaktadır. Bu topluluklardan başka burada az sayıda Rum ve Ermeni de yaşamaktadır. Fakat bu dönemden sonra

¹AnaBritanica, "Bulgaristan", İstanbul 1986–1987, VI/89; ayrıca bkz. Nazif Kuyucuklu, "Bulgaristan", TDV. İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul 1996, VI/391.

²Meydan Larousse, "Bulgaristan", İstanbul 1969, II/629.

³Kaynaklar 2005 yılında yapılan nüfus sayımı sonucunda ülke nüfusunun 7.726.000 kişi olduğu belirtilmektedir (<http://tr.wikipedia.org/wiki/Bulgaristan>).

Türklerin ve Yahudilerin önemli bir kısmı Bulgaristan'dan ayrılarak Türkiye ve İsrail'e göç etmiştir.⁴

B. BULGAR ADININ KÖKENİ VE ANLAMI

Bulgar kelimesi, köken itibarıyla Türkçe “*bulgamak*” fiilinden türemiştir. Bu kelime karışmak, karıştırmak ve karışmış olmak manalarına gelmektedir.⁵ Kaynaklara göre bu isim, Atilla'nın ölümünden (453) sonra Avrupa'daki Hun topluluklarının başına geçen İrnek'in⁶ halkıyla birlikte Doğu Karadeniz kıyılarına doğru çekilmesi ve buradaki Türk Oğur boylarıyla karışması sonucunda ortaya çıkmıştır. Bulgar adının ilk defa kullanımı da V. yüzyıldaki Bizans metinlerine dayanmaktadır. Buna göre Bizans imparatoru Zenon (474–491), Doğu Gotlarına karşı mücadelesinde Karadeniz'in kuzey batısında oturan Türk topluluklarından yardım istemiş ve bu toplumun adını Bulgar olarak zikretmiştir.⁷ Bu şekilde tarih sahnesine çıkan Bulgarlar, 567–568 yıllarından itibaren kendileri gibi bir Türk topluluğu olan, Göktürklerin hâkimiyeti altına girmişlerdir. 630 yılına kadar devam eden bu hâkimiyetin ardından Bulgarlar, kendi devletlerini kurmak için faaliyetlerini yoğunlaştırmışlardır. Bu çabanın sonucu olarak da Onogur boyundan olan Kubrat'ın başkanlığında ilk Bulgar devleti⁸ kurulmuştur. Farklı Bulgar boylarından oluşan bu devlet, Kubrat'ın başkanlığında Bizans'la dostane ilişkiler kurmuştur. Hatta bu

⁴ Kuyucuklu, DİA, VI/396.

⁵ Panayot Panayotov, *Bılgarsko Srednovekovie, Veliko Tırnovo* 2005, 26.

⁶ İbrahim Kafesoğlu, *Bulgarların Kökeni*, Ankara 1985, 2.

⁷ Ayşe Kayapınar, “Tuna Bulgar Devleti”, *Türkler*, Ed. Hasan Celal Güzel - Kemal Çiçek - Salim Koca, Ankara 2002, II/630.

⁸ Kubrat'ın zamanında devletin sınırları; Doğuda Kuban nehri, batıda Dnyeper, kuzeyde Donets, güneyde de Karadeniz ve Azak Denizi ile çevrilmekteydi (Ayşe Kayapınar, “Bulgarların Balkanlara Göçü ve Tuna Bulgar Devleti”, Osman Karatay – Bilgehan A. Gökdağ, *Balkanlar El Kitabı*, I/ 104).

ilişkilerin sonucunda Bizans, Kubrat'a "patrikos" unvanı vermiştir.⁹ Kubrat'ın ölümünden sonra ise Büyük Bulgar Devleti varlığını devam ettirememiş ve dağılmak zorunda kalmıştır. Bu çöküşün ardından ülkeden kitleler halinde göçler başlamıştır. Bazı Bulgarlar, kendi topraklarında yaşamayı ve yeni yönetime vergi vermeyi kabul ederken, bazıları ise bölgeden ayrılarak kuzey ve batı istikametine ilerlemiştir. Bunlardan kuzeye doğru yönelen grup, Kazan etrafında İtil (Volga) Bulgar¹⁰ devletini kurmuştur. Batıya yönelen grup ise Tuna çevresinde Ongolos¹¹ bölgesini mesken edinerek, tezimizin konusunu oluşturan, Tuna Bulgar Devletinin temellerini atmıştır.¹² Bu şekilde bölgeye yerleşen Bulgar Türkleri, yerel Slav halklara egemen olarak bir süre bölgede hükümranlıklarını sürdürmüşlerdir.

C. BULGARLAR VE SLAVLARIN HIRİSTİYANLIK ÖNCESİ SOSYAL VE KÜLTÜREL DURUMU

Hıristiyanlık öncesi dönemde Bulgar ve Slavlar, göçebe bir hayat sürdürmekteydi. Bu göçebe toplulukların kendilerine özgü inanç, ibadet ve gelenekleri bulunmakta ve her iki toplum kendi geleneklerine uygun bir yaşam tarzı sürdürmekteydi. Bu inanç ve gelenekler birbirinden farklı olduğu için her iki grubun sosyal ve kültürel yapılarının ayrı olarak ele alınması gerekmektedir.

⁹ Kubrat'a verdiği patrikos unvanı veren Bizans yönetimi aynı zamanda onun kurduğu Büyük Bulgar devletini de tanımıştır. (Panayotov, 36; İvan Bojilov - Vera Mutaçieva, vd., İstoriya Na Bılgariya, Sofya 1993, 26).

¹⁰ İtil Bulgarlarının İslamiyet'le tanışmaları, 922'de kendi istekleri doğrultusunda Bağdat'tan gönderilen bir heyetin yardımıyla olmuştur. Bu şekilde Müslüman olan itil Bulgarları üç yüzyıl boyunca Doğu Avrupa'da İslam kültür ve medeniyetinin temsilciliğini yürütmüşlerdir. (İsmail Kayabalı - Cemender Arslanoğlu, Bulgar Türkleri, Ankara 1985, 14).

¹¹ Ongolos; Dnyeper ve Tuna nehirleri arasında bulunan bölgeye verilen isimdir (Bkz. Panayotov, 41).

¹² Bulgarların kurmuş olduğu bu devlet, kısa sürede Bizans'ı vergiye bağlayacak kadar önemli bir güce erişmiştir. (Bkz. Petur Mutaçiev - Vera Mutaçieva, İstoraya na Bılgarskiya Narod, Sofya 1998, 67-68; A. A. Vasilev, Bizans İmparatorluğu Tarihi, çev. Arif Müfid Mansel, Ankara 1943, I/277).

1. Bulgarların Hıristiyanlıktan Önceki Sosyal ve Kültürel Hayatları

Bulgar Türkleri, yüzyıllar boyu göçebe bir hayat sürdürmelerinden dolayı geçici köyler kurmuşlar ve hayvancılık yaparak geçimlerini sağlamışlardır.¹³ Nitekim bu özellikleri de onların kalıcı ve uzun ömürlü devlet kurmalarını engelleyen en büyük etken olmuştur. Devletleşemeyen bu göçebe halk, siyasi olarak farklı boylardan oluşmakta ve her boy, bir bey tarafından yönetilmekteydi. VII. yüzyılda Bulgar Türklerinin sosyal hayatında ciddi bir değişim meydana gelmiş ve bunlar, göçebe hayatı terk ederek yerleşik hayata geçmeye başlamışlardır. Bu çerçevede onlar, su kaynaklarına yakın yerlerde kalıcı obalar (avullar) kurmuşlardır.¹⁴ Oluşturulan bu obalar, sonradan ortaya çıkacak bazı yeni şehirlerin ilk nüvelerini teşkil etmişlerdir.¹⁵ Şehirlerin kurulmasıyla birlikte Bulgar Türkleri arasında kent yaşamının gerektirdiği değişik meslekler de ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede özellikle demircilik ile uğraşan Bulgarlar; mızrak, ok, kılıç, zırh, bronzdan süs eşyaları, kemer tokaları, askeri teçhizat vb. ürünler imal etmişlerdir. Bulgar Türkleri demircilikten başka çömlekçilik ve altın işçiliği gibi mesleklerle de yoğun olarak ilgilenmişlerdir.¹⁶

Yukarıda ifade ettiğimiz değişik savaş aletleri imal eden Bulgar Türkleri, iyi bir savaş eğitimi ve terbiyesine de sahiptiler. Onlar, kadın erkek ayırmaksızın toplumun bütün fertlerine belirli bir savaş eğitimi vermeyi gelenek haline getirmişlerdi.¹⁷ Hatta onların bu alandaki bilgilerini, daha sonraki devirlerde Slavlara da aktardıkları belirtilmektedir. Bulgar Türkleri, bu savaşçılık özelliklerine rağmen egemenlikleri altına aldıkları halklara ve savaş esirlerine çağın şartlarına göre son derece insancıl

¹³ Bojilov - Mutafçieva, vd., İstoriya Na Bılgariya, Sofya 1993, 26.

¹⁴ İvan Lazarov – İvan Tütünciev, vd., İstoriya i Tsivilizacia XI, Klas, Veliko Tırnovo 2001, 26.

¹⁵ Bojilov - Mutafçieva, vd., 26.

¹⁶ Panayotov, 31.

¹⁷ Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, 241.

davranmışlardır. Bazı kaynaklar¹⁸ ise bu savaşçı halkın, savaş esirlerini köle olarak kullandıklarını iddia etmektedir. Ancak biz, bu bilgilere katılmamaktayız. Nitekim Eski Bulgarlarda köle tabiri ile daha çok siyasi haklardan mahrum bırakılmış insanlar ile savaş esirlerine işaret edilmiştir. Ayrıca o dönemde bağımsızlığını kaybeden toplumların bazı haklarının kısıtlanması gayet tabiidir. Eski Bulgarların idaresi altındaki bu topluluklar, huzursuzluk çıkartmadıkları müddetçe örf ve gelenekleri ile yaşama ve hatta yerel yönetimlere belirli oranda katılma hakkına sahip olmuşlardır.¹⁹

2. Slavların Hıristiyanlıktan Önceki Sosyal ve Kültürel Hayatları

Bulgar Türklerinin hükümler olduğu bölgede yaşayan Slav halklar, Bulgarlar gibi, boy halinde yaşamaktaydılar. Bu topluluklarda kabile yöneticisi olarak en yaşlı kişi seçilmekteydi. Bu yöneticilerin siyasi liderlik yanında ayinleri yönetmek, boylar arasında toplantılara katılmak gibi başka fonksiyonları da bulunmaktaydı.²⁰

Özgürce yaşamaya düşkün olan Slavlar, genelde büyük yerleşim yerlerinden kaçınarak gruplar halinde yaşamayı tercih etmiş ve geçimlerini ziraatçılıkla, hayvancılıkla kazanmışlardır. Bu göçebe Slav toplulukları, Bulgarlar gibi savaşçı bir yapıya sahiptiler. Onlar bu savaşçı özellikleriyle ulaşılması zor yerleri yaşam alanları olarak seçmiş ve bu suretle savaş zamanlarında düşmanı daha çabuk etkisiz hale getirmeyi amaçlamışlardır. Slavlar fazla donanımlı olmayıp silah olarak yay, mızrak ve kalkan kullanmışlardır. Onlar savaşta ele geçirdikleri esirleri de köle yapmış, fakat bu kölelik daimi olmayıp zaman içinde kölelere kendilerini satın alabilme,

¹⁸ Mutaçiev - Mutaçieva, 71.

¹⁹ Bu konudaki düşünce ve görüşlerimiz Kafesoğlu hocanın verdiği bilgilerle de desteklenmektedir (Bkz. İbrahim Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, İstanbul 2003, 239, 245).

²⁰ Konstantin İreçek, İstoriya Na Bilgarite, 1987, 114–115.

vatanlarına geri dönebilme veya Slav topluluğunda hür olarak yaşayabilme hakkını verilmiştir.²¹

D. BULGARLARIN VE SLAVLARIN ESKİ İNANÇLARI

Tuna Bulgar devletinin temelini oluşturan Slav ve Bulgarlar Hıristiyanlığı benimsemeden önce değişik inançlara sahiptiler. Her iki topluluk da benimsedikleri dini Hıristiyanlığı kabul edene kadar ifa etmişlerdir.

1. Bulgarların Eski İnançları

Bulgar Türkleri, geleneksel Türk inançlarına inanmaktaydılar. Onların, Hıristiyanlığı kabul etmeden önceki bu inançlarını üç temel noktada birleştirebiliriz;

1) Eski Bulgarlar, Gök - Tanrıya inanmışlardır.²² Hatta bu inançları ile ilgili olarak onlar, yaratıcı tek varlık anlamına gelen “*Tanğra*” kelimesini kullanmışlardır. Aslında bu inanç bir tür ilkel monoteizm olarak kabul edilmiştir. Nitekim Proto - Bulgarlar, Tanrı olarak kullandıkları *Tanğra* kavramı ile tek bir varlığa işaret etmişlerdir.²³

2) Eski Bulgarlar, yüce Tanrı inancı yanında çeşitli tabiat varlıklarının da birer ruhu bulunduğuna inanmışlardır. Onlara göre bu tabiat varlıkları, görünmeyen gizli güçlere sahipti. Yine onlara göre dağ, su, güneş, ay, yıldız, hayvan, orman vb. şeyler birer ruha sahipti.

²¹ Bkz. Mutafçiev - Mutafçieva, 42; ayrıca bkz. Aleksandır Fol - Vasil Güzelev vd., *Kratka İstoriya Na Bılgarya*, Sofya 1983, 41.

²² Bkz. Kayabalı – Cemender, 13; İklil Kurban, *Yaşlı Tarihin Yankısı*, İstanbul 1998, 48; Fol - Güzelev vd. 46.

²³ Mutafçiev - Mutafçieva, 71.

3) Eski Bulgarlar, Tanrı mertebesine çıkarmaksızın, atalarına çok fazla saygı göstermişlerdir. Hatta onlar, bu saygılarından dolayı bazı hayvanları, atalarının adına kurban etmişlerdir.²⁴

Eski Bulgarlar, Tanrı ve insan arasındaki ilişki açısından diğer eski medeniyetlere benzememektedirler. Eski toplulukların çoğu Tanrı ile insanı özdeşleştirirken Bulgarlar, hükümdar olan kişiyi Tanrı olarak kabul etmemekteydiler. Onlara göre yönetici konumundaki han da onlar gibi bir faniydi ve onu halktan ayıran tek özellik ise sadece Tanrı tarafından seçilmiş olmasıydı.²⁵

Bazı Bulgar tarihçileri ilk dönem Bulgar Türklerinin, Tanrılarına değişik hayvanları kurban etmelerinin yanında insan da kurban ettiklerini iddia etmektedirler.²⁶ Hatta bu iddiayı dile getirenler Bulgar Hanı Krum'un, İstanbul muhasarasında insan kurban ettiğini savunmaktadırlar. Ancak bu olay ile ilgili çok az kaynağın bulunması, bu iddianın doğruluğu hakkında önemli şüpheler doğurmaktadır. Nitekim incelediğimiz kaynaklardan sadece birkaçında bu konu hakkında bazı bilgilere ulaşabildik. Ancak yüzeysel olan bu bilgilerin, yeterince ikna edici olmadığı kanaatindeyiz. Bazı Türk tarihçilerinin de bildirdiklerine göre Bulgar topluluğunun hiçbir kesiminde, bu tür bir ayine rastlanmamaktadır.

Bulgarların, insan kurban ettiklerine dair iddia, 811 yılında gerçekleşen bir olaya dayanmaktadır. Bu yılda esir düşen Bizans İmparatorunun kellesinin vurulmasıdır.²⁷ Bu hadise gerçekleşmeden önce Bizans imparatoru I. Nikephoros Phokas büyük bir ordu ile Tuna Bulgar sınırını aşmış ve Krum Han'ın barış teklifine

²⁴ Kafesoğlu, Bulgarların Kökeni, Ankara 1985, 41–42.

²⁵ Geza Feher, Bulgar Türkleri Tarihi, Ankara 1984, 81.

²⁶ Panayotov, 34; V. Beşevliyev, "Proto-Bulgar Dini", Belleten IX, çev. T. Acaroğlu, Ankara 1945, 245–246; ayrıca bkz. Georgi Bakalov - Plamen Pavlov, Bilgarite 681–1018, I/ 176.

²⁷ Kafesoğlu, Bulgarların Kökeni, 40–41.

aldırmayarak Bulgar Devletinin başkenti Pliska'ya doğru yürüyerek onu tahrip etmiştir. Bulgar devlet yöneticileri tarafından teklif edilen anlaşmayı kabul etmeyen Bizans imparatoru Phokas, adamlarıyla kaçan Krum Han'ı takibe koyulmuştur. Krum Han ve adamları Bizans ordusunu dağlık bir bölgeye çekerek pusuya düşürmüş ve bozguna uğratmıştır. Ele geçirilen Bizans imparatorunun ise kellesi vurulmuştur. Krum Han, Bizans imparatorunun kafatasını gümüşle kaplatmış ve bunu içki kadehi olarak kullanmıştır.²⁸ Ancak kısaca özetlemeye çalıştığımız bu olay, insan kurban etmekle ilgili olmayıp, düşmandan intikam alma ve diğer düşmanlara da gözdağı verme amacı taşıyan bireysel bir tavır olarak algılanmalıdır.

2. Slavların Eski İnançları

Kaynakların belirttiğine göre tüm Slav kabileleri Hıristiyan olmadan önce politeist bir inanca sahipti. Bu çok tanrılı yapı içerisinde *Perun*, *Veles*, *Stribog*, *Dajbog*, *Svarog* ve *Lada* gibi ilâhlar²⁹ dikkat çekmekteydi. Bu ilâhların en önemlisinin ise Perun olduğu ifade edilmektedir.³⁰ Slav halkı, günlük yaşamında bu tanrılara tapınmış, özellikle de hastalıkta, savaşta ve tehlike anında kurban adanmış bulunarak onlardan yardım istemiştir.

Slavların, ibadet için belli bir tapınakları yoktu. Onlar ibadetlerini açık havada nehir ve göl kenarlarında, ulu ağaçların altında yerine getirmişlerdir.³¹ Bu nedenle Slavlar, her yerde tanrılarına dua edebilmişlerdir. Ayrıca onlar, bu

²⁸ Petır Angelov - Dimitır Sazdov, vd; İstoriya Na Bılgariya 681–1944, Sofya 2003, I/ 54–55; ayrıca bkz. G. Bakalov - P. Pavlov, 203; Kayapınar, Bulgarların Balkanlara Göçü, 113.

²⁹ Perun; Antik Slav inancında her şeyin, özellikle de yıldırımın yaratıcısı, olduğuna inanılan Tanrı'dır. Veles; Eski Slav inancına göre sürülerin, zenginliğin ve aile ocağının Tanrı'sıdır. Stribog; Göğün Tanrı'sıdır. Dajbog; Bereketin Tanrı'sıdır. Svarog; Ateşin Tanrı'sıdır; Lada ise, bilginin ve güzelliğin Tanrıçasıdır (bkz. Fol - Güzelev, vd., 41).

³⁰ D. Kosev, vd., İstoriya na Bılgariya, Sofya 1961, I/ 47; ayrıca bkz. Panayotov, 17; Fol - Güzelev, vd., 41; Mutafçiev - Mutafçieva, 38–39; İrecek, 119–120.

³¹ Panayotov, 17.

ibadetlerinde, tanrılarına dua etmek için aracı olarak taştan imal ettikleri putları da kullanmışlardır.³²

Slavların eski inançlarıyla ilgili en ilginç yönlerinden biri, ölünün defin şeklidir. Nitekim onlar, ölülerini yaktıktan sonra ölünün küllerini, yemek aletleri ve değişik eşyalarıyla birlikte mezara gömmüşlerdir.³³ Kabile şeflerinin ölümünde ise şefin külleriyle birlikte eşlerinden birisi, bazen de bu eşin yanında bir hizmetçi, öldürülüp onunla defnedilmekteydi.³⁴ Bu cenaze törenlerinde gerçekleştirilen merasimler, Slavlarda ahiret inancının var olduğunu veya en azından ölüm sonrasında bir hayatın varlığına inanıldığını açık bir şekilde göstermektedir.

³² Fol - Güzelev, 41.

³³ Angelov - Sazdov, vd., 16–17.

³⁴ Mutaçiev - Mutaçieva, 40; İbn Fazlan, Seyahatname, çev. Ramazan Şeşen, İstanbul 1995, 173.

BİRİNCİ BÖLÜM

HİRİSTİYANLIĞIN BALKANLARA GİRİŞİ VE TUNA BULGAR DEVLETİN KURULUŞU

A. BALKANLARDA İLK HİRİSTİYAN FAALİYETLERİ

Hıristiyanlık, I. yüzyılın başlarında yeni bir din olmaktan ziyade, Yahudi dinî hareketi olarak ortaya çıkmıştır. Bu harekete bağlı olan kişiler, Yahudi inanç ve geleneklerini sürdürmekteydi. Onları Yahudilerden ayıran özellik ise Hz. İsa'ya inanmalarıydı. Ancak bu hareket, kısa zaman içerisinde dar çerçeveli bir Yahudi hareketi olmaktan çıkarak diğer toplulukları da bünyesine katmaya başarmıştır. Bu çerçevede Hz. İsa'dan bir süre sonra putperest kabileler ve halklar Hıristiyan cemaatine davet edilmeye başlanmıştır. Hıristiyanlığa yeni giren bu insanların Hıristiyanlığa alışmaları için de onların bazı Yahudi kurallarından muaf tutulmalarına müsaade edilmiştir.³⁵ Bunda Hıristiyanlığın asıl mimarı olarak görülen ve bu dinin Anadolu ile Balkanlara yayılmasında da öncülük eden Pavlus'un özel bir rolü bulunmuştur. O, Hıristiyanlığı yaymak amacıyla arkadaşlarıyla birlikte Anadolu ve Balkanlara üç misyon seferi düzenlemiş ve gittiği yerlerde Hıristiyan cemaatleri oluşturmuştur³⁶

³⁵ Bkz. Resullerin İşleri 15. Bap.

³⁶ Bkz. Boncho Stanoev, *Pravoslavieto i Bılgarya*, Sofya 1992, 11–12; Mahmut Aydın, “Hıristiyanlık” *Yaşayan Dünya Dinleri*, Ed. Şinasi Gündüz, Ankara 2007, 89- 90.

1. Havari Pavlus'un Balkanlarda Misyon Faaliyetleri

Hız. İsa'dan sonraki ilk Hıristiyan cemaati döneminde İsa'cı harekete düşman olan Pavlus, Şam yolunda gördüğü bir vizyonla, Hıristiyanlığı kabul etmiş ve bu şekilde Hıristiyanlığın en ateşli savunucusu olmuştur. Pavlus, Hıristiyan misyonunu üstlenerek, daha çok Yahudi olmayan halklar arasında Hıristiyanlığı yaymaya özen göstermiştir. Bu nedenle o, "yabancıların havarisi" olarak adlandırılmıştır.³⁷

Pavlus Hıristiyanlığı yayma misyonunu üstlenerek Balkan yarımadasına kadar gelmiştir. Burada o, şimdiki Makedonya ve Yunanistan sınırları içerisinde kalan Filipi, Veria, Selanik, Atina ve Korint gibi yerleşim merkezlerinde tebliğde bulunmuş ve Hıristiyan cemaatlerinin oluşmasına etki etmiştir. Pavlus'un bu faaliyetleri³⁸ sonucunda da bu bölgede yaşayan bazı kimseler, Hıristiyan olmuştur. Nitekim onun bu faaliyetleri Resullerin işleri XVI. ve XVII. bapları ile Selaniklilere ve Filipililere yazdığı mektuplarda anlatılmaktadır.³⁹

Kaynakların belirttiğine göre Balkanlara yönelik misyon faaliyetleri Pavlus ve arkadaşlarıyla sınırlı kalmamış, başka havariler de bu bölgede Hıristiyanlaştırma faaliyetlerine katılmıştır. Bu çerçevede kaynakların belirttiğine göre havari Andreas (Andrey), Balkanlara gelerek Hıristiyanlığı yayma girişimlerinde bulunmuştur. Onun bu faaliyetleri, bugünkü Bulgaristan topraklarını da kapsamıştır.⁴⁰

³⁷ Bkz. Mahmut Aydın, 87.

³⁸ Pavlus'un Hıristiyanlığı yaymak için sergilemiş olduğu faaliyetler, Roma idarecilerinin tepkisini çekmiştir. Bu nedenle de o, Roma idarecileri tarafından idam edilmiştir (Mahmut Aydın, 89).

³⁹ K. Dinkov, İstoriya na Bılgarskata Tsırkva, chetiva, 23; İvaelo Kostov, Svetovni Religiyi, Sofya 2000, 232; Kostadin Paleşutski - Lubomir Ognyanov, vd; 681 – 1948 İz İstoriyata Na Bılgarskata Narodnost İ Dırjava, Sofya 1993, 15.

⁴⁰ Bkz. Todor Sıbev, Samostoyna Narodnostna Tsırkva v Srednovekovna Bılgariya, Sofiya–1987, 73; Panayotov, 104.

2. Havariler Sonrası Dönemde Balkanlarda Misyon Faaliyetleri

Pavlus ve Andreas gibi Hıristiyan önderlerinin Balkanlarda kurduğu Kiliseler, Hıristiyanlığın bu bölgeye yerleşmesine vesile olmuş ve sonraki dönemde sürdürülen misyon faaliyetlerine temel teşkil etmiştir. Özellikle Atina, Korint, Veria ve Selanik Kiliseleri Hıristiyanlığı yaymada büyük bir rol oynamıştır. Bu çerçevede Havarilerin Balkanlardaki öğrencileri ve yandaşları, faaliyetlerini bölgenin iç kısımlarına doğru iletmiş ve oralarda yeni Kiliseler kurmuşlardır. Kaynaklara göre Vereya (Eski Zağra), Odesos (Varna) ve Herakliya'daki Kiliseler bu şekilde kurulmuştur. Bu Kiliselerden Filipopol'dakini havari öğrencisi Erm'in; Vereya şehrindeki havari öğrencisi Pavel Karp'in; Odesos ve Herakliya şehirlerinde ise havari öğrencisi Ampliy'in Kiliseler kurdukları ve piskoposluk yaptıkları iddia edilmiştir.⁴¹

3. 313Milan Fermanından Sonra Hıristiyanlığın, Balkanlardaki Durumu

Hıristiyanlığın Balkanlarda hızla kurumsallaştığı dönemde Roma İmparatorluğunun diğer bölgelerinde de misyon faaliyetleri yoğun bir biçimde devam etmekteydi. Roma yönetimi, ülkenin değişik kentlerinde hızla yayılan bu yeni dinî akımı başlangıçta hoşgörüyle karşılamış, ancak kısa süre sonra Hıristiyanlığın bazı öğretileri sebebiyle bu dine karşı tavır almıştır. Özellikle Hıristiyanlığın Roma'daki putperest ideolojiyi ve İmparatorun tanrısal özelliğini kaldırmak istemesi, Roma devletinin Hıristiyanlığa yönelik tepkisine neden olmuştur.⁴² Bu süreçle birlikte özellikle Decius (249–251), Valerianus (253–260), Diocletianus (284–305) gibi

⁴¹ Bkz. Dinkov, 23; Sıbev, 73.

⁴² Bkz. Suat Yıldırım, *Mevcut Kaynaklara Göre Hıristiyanlık*, İstanbul 2005, 100.

imparatorlar Hıristiyanlığı ortadan kaldırmaya çalışmışlardır.⁴³ Ancak bütün bu çabalara rağmen Hıristiyanlığın Roma İmparatorluğundaki varlığı ve yayılması devam etmiştir. Sonuçta IV. yüzyılın başına kadar bu şekilde zaman zaman Roma devletinin şiddetli baskılarına maruz kalan Hıristiyanlık, İmparator Konstantin'in (306–337) yayınladığı Milan Fermanı (313) ile serbestlik kazanmıştır. Bu fermanla Hıristiyan Kilisesi için yeni bir dönem başlamış ve Hıristiyanlık, Roma vatandaşlarının serbestçe kabul edebilecekleri bir duruma gelmiş hatta bunun da ötesinde devletin himayesini kazanmıştır.⁴⁴ Böylece bu yeni ortam sayesinde Hıristiyanlık kısa bir zamanda çoğunluğun dini olmayı başarmıştır. Sonuçta 380 yılında İmparator I. Theodosius (379–395) Hıristiyanlığı devletin resmi dini haline getirip, diğer bütün din ve inançları yasaklamıştır.⁴⁵ Bu şekilde İmparatorluğun desteğini alan Hıristiyanlık, Roma sınırları içinde daha çabuk kabul görmeye başlamış ve her kesimden insanı kendine çekmeye başarmıştır.⁴⁶

Hıristiyanlığın, devletin resmi dini haline geldiği süreçte İmparatorluğun diğer bölgelerinde olduğu gibi Balkan yarımadasında da Hıristiyanlaştırma faaliyetlerine ağırlık verilmiştir. Bu yoğun Hıristiyanlaştırma faaliyetleri sonucunda piskoposluklar ve düzenli şekilde çalışan kilise teşkilatları kurulmuştur. Hıristiyanlığın yayılması için Balkan yarımadasında hem idari açıdan önem taşıyan hem de Hıristiyanların yoğun olarak buldukları şehirler piskoposluk bölgeleri olarak ilân edilmişlerdir.⁴⁷ Piskoposluk olarak ilân edilen bu bölgelerin çoğu Balkan yarımadasının güneyinde

⁴³ Bkz. Stanoev, 16; Ekrem Sarıkçıoğlu, Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi, Isparta 2004, 319-320.

⁴⁴ Bkz. Mehmet Aydın, Hıristiyan Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık, 22; Panayotov, 104; Kostov, 235; Sıbev, 74.

⁴⁵ Bkz. Sıbev, 72–73; Georg Ostrogorsky, Bizans Devleti Tarihi, çev. Fikret Işıltan, Ankara 2006, 49.

⁴⁶ Stanoev, 16.

⁴⁷ Kochev, 143–145.

yer almıştır.⁴⁸ Bu tür merkezlerin en önemlileri, Serdika, Filipopol (Bulgaristan'daki Filibe),⁴⁹ Niş, Sirmium (Sırbistan'daki Sremska Mitrovica),⁵⁰ Singidunum (Sırbistan'daki Belgrad) olmuştur.⁵¹ Ancak Balkanların diğer bölgelerinde de misyoner faaliyetleri devam etmekte ve Hıristiyan dinî müesseseleri kurulmaktaydı. Nitekim IV. ve VII. yüzyıllar arasında Balkan yarımadasında, beş metropolitlik ile onlara bağlı yirmi piskoposluğun bulunduğu iddia edilmektedir. Ancak kaynaklar bu bilgilerin kesin olmadığına da işaret etmektedir.⁵² Bu bilgiler kesin olmamakla birlikte Tuna Bulgar Devletinin kurulmasına kadar Balkanlarda Hıristiyan misyonerlerinin çalışmaları hakkında önemli ipuçları vermektedir. Yukarıda belirtilen Hıristiyanlaştırma faaliyetleri sonucunda sahillerde yaşayan Yunanlılar, Romalılaşmış ve Helenleşmiş Trak - İirik kavimleri, Hıristiyanlığı kabul etmeye başlamışlardır.⁵³

Balkanlarda Hıristiyanlığın yayılmasında, yukarıda belirtilen misyoner faaliyetleri ve yerel dillerin kullanılması yanında Roma Devletinin baskıcı tavrının da önemli bir rolü olmuştur. Roma İmparatorluğu inanç konusunu, insanların bireysel tercihlerine bırakmamış ve İmparatorluk sınırları içinde başka bir inanca mensup olmayı yasaklamıştır. Özellikle I. Theodosius (379–395) ve Justinianos

⁴⁸ Kochev, 142–143.

⁴⁹ www.sumen.nfo/makaleler/bulgaria.

⁵⁰ www.turksavaslari.com/sayfa.php?sayfa=3549.24283.137886.0.0.php&I%20Balkan%20seferi-18k.

⁵¹ Sıbev, 75, (www.bourgas.org/terraincognita/pl-karasura.html - 13k.)

⁵² Sıbev, 77.

⁵³ Dinkov, 24; Hıristiyanlık, Roma İmparatorluğunda resmi din haline geldikten sonra, Balkan yarımadasında çabuk gelişme gösterememiştir. Bunun sebebi olarak da Hıristiyanlığın, Balkanlarda yaşayan halkların yabancı bir lisanda anlatılmış olmasıdır. Bunun sonucu olarak bu halklar Hıristiyan cemaatine kazandırılabilmesi için, İncil, IV. yüzyılda Besi denilen kabilenin diline tercüme edilmiştir, (Vasil Güzelev, Knyaz Boris Pırvı, Sofya 1969, 90).

(527–565)⁵⁴, İmparatorluk dâhilinde yaşayanların Hıristiyan olmalarını emreden ve başka inançlara mensup olmayı yasaklayan fermanlar yayınlamışlardır.⁵⁵ Devletin bu ferman ve dayatmalarının da Balkanların Hıristiyanlaşmasında belli bir rol ifa ettiği açıkça anlaşılmaktadır.

B. SLAVLARIN BALKANLARA GELİŞİ VE HIRİSTİYANLIKLA İLK MÜNASEBETLERİ

Tarihi kaynaklarda bugünkü Bulgaristan topraklarında en eski kavim olarak Trakların adı zikredilmektedir. Daha sonra M. Ö. 30 yıllarında Romalılar, bu topraklara sahip olmuşlardır. M. S. 395 yılında ise Roma İmparatorluğunun ikiye bölünmesiyle Bulgaristan toprakları, Doğu Roma İmparatorluğu olarak bilinen Bizans devletinin denetimine geçmiştir. Bulgarların Balkanlara gelmesinden önce, V. yüzyılın sonu ile VI. yüzyılın başlarında, henüz Hıristiyan olmayan Slavlar, o topraklara göç ederek yerleşmeye başlamışlardır.

Slavlar, Balkan topraklarına iki kol halinde gelmişlerdir. Bunlardan biri güneye, Akdeniz'e doğru ilerlerken, diğeri ise Balkanların batı bölgesine doğru yönelmiştir. İlerleyen zaman içinde Slavlar, Balkanların hemen hemen her köşesine yerleşmişlerdir.⁵⁶ O dönemde Bizans imparatorluğu iç karışıklıklarla çalkalandığı için Slavların bu yayılmalarını engelleyememiştir. Ancak zamanla Bizans, bu Slav kabilelerinin bazılarını kendine bağlamayı başarmıştır.

⁵⁴ Justinianos, iktidarının ilk dönemlerinde çıkarttığı bir ferman ile heretiklere Hıristiyanlığa girmeleri için üç ay müddet vermiştir. Bunu kabul etmeyenlerin ise devlet memuru olmalarına, mahkemelerde şahitlik yapmalarına ve ölen yakınlarının mirasçısı olmalarına izin verilmemiştir. Bu nedenle de ölen kişinin Hıristiyan olan mirasçıları yoksa malı devlete kalmıştır (Sıbev, 96).

⁵⁵ Totyo Koev - Georgi Bakalov, Vıvedeniye v Hıristiyanstvoto, Sofya 1992, 150.

⁵⁶ Bkz. İvan Duyçev, Bılgarsko Srednovekovie, Sofya 1972, 12–13.

Hıristiyan olmayan Slavların Balkanlara gelmesiyle bölgenin Hıristiyanlaşmış yerli halkı, putperest unsurların denetimine girmiş ve Hıristiyan olmayanlar çoğunluğu oluşturmaya başlamıştır. Bu yeni gelişmeyle birlikte, Balkanlardaki Hıristiyanlaşma süreci geçici olarak duraklamış hatta gerilemiştir. Çünkü putperest Slavlar, Hıristiyanlığa karşı açık bir düşmanlık sergilemiştir. Bu çerçevede onlar Balkanlarda buldukları Hıristiyan eserlerini tahrip etmiş ve Hıristiyan halka eziyette bulunmuşlardır. Bu eziyetler sonucunda bölgedeki Hıristiyan halkın çoğunluğu Bizans'a sığınmak zorunda kalmıştır. Bütün bu olumsuz etkilere rağmen, Hıristiyanlığın bölgedeki varlığı belli oranda devam etmiş ve zamanla bu din, istilâcı olan Slavları da etkilemeye başlamıştır.⁵⁷ Bu süreçte istilâcı Slavlar zamanla yerli halkı asimile ederek Slavlaştırırken kendileri de onların inançlarından etkilenerek Hıristiyanlaşmaya başlamışlardır.⁵⁸

Slavların, Hıristiyanlaşma sürecinde bu kabilelerin yerleşmiş olduğu bölgedeki Hıristiyan topluluklarıyla olan etkileşimi yanında, Bizans Devletiyle olan ilişkilerin de önemli bir rolü olmuştur. Bu süreçte Slavların bir kısmı Bizans ordusuna katılmış ve Bizans Devletinin Hıristiyanlığı teşvik edici tavrından veya içinde yer aldıkları ordunun genelinin inancından etkilenerek Hıristiyanlaşmıştır. Bu Slav askerleri vatanlarına döndüğünde Hıristiyan dininin yayılmasına vesile olmuşlardır.⁵⁹ Ayrıca Bizans'ın, topraklarındaki kavimlere yönelik uyguladığı siyaset de onların Hıristiyanlığı benimsemelerinde etkili olmuştur. Bu çerçevede Bizans bu topluluklara mensup kişileri, dinî ve siyasi hayatına katarak onları düşmandan iyi bir komşu ve sadık bir vatandaşa dönüştürmeye çalışmıştır. Bizans'ın bu siyaseti sonucunda da

⁵⁷ Bonço Stanoev, *Pravoslavieto i Bılgarya*, Sofya 1992, 77.

⁵⁸ Nikolay Todorov, *Bulgaristan Tarihi*, çev. Veysel Atayman, İstanbul 1980, 13.

⁵⁹ Dinkov, 26–27.

Hıristiyanlığı kabul etmek, devlete karşı sadakatin göstergesi olarak kabul edilmiştir.⁶⁰ Bizans'ın politikalarından etkilenen bazı Slavlar, Hıristiyanlığı benimsemiş ve Bizans vatandaşı olmuşlardır. Slavların Hıristiyan dinini kabul etme sebeplerinden bir diğeri de Bizans vatandaşları ile aynı statüyü kazanarak, onlarla aynı yetkilere sahip olabilme ve devletin idari hayatına katılabilme imkânını elde etmek olmuştur. Nitekim daha sonraki dönemlerde bazı Grekleşmiş Slav Hıristiyanlar, devletin idari ve dinî hiyerarşisinde önemli mevkilerde yer almışlardır.⁶¹

Yukarıda belirtilen bütün bu teşvik unsurlarına rağmen Hıristiyanlık, Slav halkları arasında istenen hızda yayılamamıştır. Bunun başlıca sebeplerinden biri, Slavlara yönelik misyon faaliyetlerinin, onların bilmediği Grek dilinde yapılmasıydı.⁶² Diğer neden ise bazı Slav kabilelerinin kimliklerini kaybetmek istememeleriydi. Onlar, Bizans Devletinden bağımsız biçimde ve kendi milli kimliklerini sürdürerek yaşamaya devam etmek niyetindeydi. VII. yüzyıl ile birlikte Slavlar, Bizans imparatorluğu ve Avar hakanlığının denetimi altına girme tehlikesi ile karşı karşıya kalınca şimdiki Bulgaristan topraklarında yaşamış olan yedi Slav kabilesi ve yine Slav topluluğundan olan Sevarlar⁶³ kendi aralarında askeri ittifak kurarak bu tehditlere karşı mücadele etmişlerdir. Ancak onlar, Bizans ve Avar hâkimiyetinden kaçmaya çalışırken bölgeye yönelik Bulgar akınları başlamış ve Slavlar bu akınlara direnmeyerek Bulgar denetimi altına girmişlerdir.⁶⁴

⁶⁰ Sıbev, 96.

⁶¹ Sıbev, 97.

⁶² Totyo Koev - Georgi Bakalov, *Vıvedenie v Hristiyanstvoto*, Sofya 1992, 152.

⁶³ Sevar; Slav kabilelerinden birinin adıdır (bkz. Kayapınar, *Bulgarların Balkanlara göçü*, 107).

⁶⁴ Fol – Güzelev, vd., 47.

C. TUNA BULGAR DEVLETİNİN KURULMASI VE BULGARLARIN YERLİ HALKLA KURDUKLARI İLİŞKİLER

Balkanlara gelerek Slavları denetimleri altına alan Bulgarlar, yıkılan Büyük Bulgaria Devletinin bir kolunu oluşturmaktaydı. Bunlar, Büyük Bulgaria Devletinin 642 yılından sonra Hazarlar tarafından yıkılıp dağılan Bulgar toplulukların en kalabalık grubunu oluşturmaktaydı. Bu, grup Asparuh başkanlığında günümüz Bulgaristan topraklarına gelip, orada kendi devletini kurmuştur.

1. Tuna Bulgar Devletinin Kuruluşu

Büyük Bulgaria Devletinin, 642 yılında yıkılmasından sonra Kubrat'ın üçüncü oğlu Asparuh, kendisine bağlı Bulgarlar ile Dnyeper ve Dinester nehirlerini geçerek Ongolos'a yerleşmiştir. Asparuh, Tuna nehrinin kuzeyini mesken edindikten sonra Bizans'ın yaşadığı bazı sorunlardan yararlanarak, bu topraklar üzerinde kendi devletini kurma çabasına girmiştir. Bu vesileyle Asparuh idaresindeki Bulgarlar, Aşağı Moezya ve Küçük Skitiya eyaletlerini işgal edip zamanla Trakya'ya seferler düzenlemişlerdir.⁶⁵ Bizans Devleti, topraklarına yönelik bu saldırıları sona erdirmek ve Bulgarları topraklarından çıkartmak için 678 yılında ordularını Ongolos'a göndermiştir. 681 yılında sona eren bu savaştan Bizans mağlup olarak ayrılmış ve Bulgarlarla barış antlaşması imzalamak mecburiyetinde kalmıştır. Bizans bu mağlubiyet sonucu Bulgarlara sadece vergi⁶⁶ vermekle kalmamış aynı zamanda topraklarının da bir kısmını Bulgarlara kaptırmış ve yeni Bulgar Devleti, bu topraklar

⁶⁵ İvan Bojilov - Vasil Güzelev, *İstorya Na Srednovekovna Bılgarya VII-XIV yy; I/ 7-8*; ayrıca bkz. Bojilov - Mutaçieva, vd., 28.

⁶⁶ Bizans'ın, "anona" adını taşıyan bu vergiyi ödemeyi kabul etme nedeni, son derece riskli ikinci bir savaşa girmek istemesinden kaynaklanmaktaydı (Georgi Bakalov - Plamen Pavlov *Bılgarite 681-1018, I/185-186*).

üzerinde kurulmuştur. Böylece iki devlet arasındaki sınırlar da ortaya çıkmıştır.⁶⁷ Bu şekilde 681 yılından sonra Bulgar-Türk Devleti, başta Besarabya ve Dobruca olmak üzere bütün kuzey Bulgaristan sınırlarını içine katmıştır.⁶⁸ Yeni kurulan devletin başkenti de Pliska şehri olmuştur.

2. Tuna Bulgarlarının Yerli Halkla Kurdukları İlişkiler

Tuna Bulgarlarının, hâkim oldukları topraklarda yaşayan halkın büyük çoğunluğunu Slav kabileleri oluşturmuştur. Bulgarların, nüfus açısından az olmaları sebebiyle Bizans ve Avarlar gibi güçlü düşmanlardan korunmak için tehlike anlarında idarelerinde bulunan Slavlarla ortak hareket etmişlerdir.⁶⁹ Nitekim Asparuh başkanlığındaki Bulgarlar ile Slav prensleri (knyazları)⁷⁰ arasında birlikte hareket etme anlaşması yapılmış ve idare hakkı Bulgar yöneticilerine verilmiştir. Asparuh, Bulgarlar ile Slav knyazları arasında yapılan bu anlaşma gereği yedi Slav kabilesini devletin batı sınırlarını Avar saldırılarına karşı korumakla görevlendirmiştir. Aynı bağlamda Sevarlar da Balkan dağlarının doğu geçitlerini Bizans saldırılarına karşı korumakla vazifelendirilmişlerdir. Bulgarlar ise Karadeniz sahillerini ve tüm ülkeyi

⁶⁷ Kafesoğlu, Bulgarların Kökeni, 21.

⁶⁸ Kuzey Bulgaristan diye ifade ettiğimiz bölge, doğuda Karadeniz, güneyde Balkan dağları geçitleri ve batıda da İsker nehrini içermektedir (Feher, 45).

⁶⁹ Slav ve Bulgar kabileleri Bizans'a karşı savaş durumlarında ortak hareket etseler de normal hayatlarında iki topluluk iç içe yaşamamıştır. Bunun bir sonucu olarak da her iki topluluk kendi bölgelerinde yaşayarak örf, adet ve din kurallarına sahip çıkmıştır. Bulgarların Slavlarla tehlikeli anlarda birlikte hareket etmeleri Slavların kendi aralarında birleşmesine de önemli katkı sağlamıştır (Bakalov – Pavlov, 184 – 185; A. A. Vasilev, 277; Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, 204; Laszo Rasony, Tarihte Türklük, Ankara 1971, 92).

⁷⁰ Knyaz; kelimesi Slavca prens manasına gelmekteydi (bkz. Kayapınar, Tuna Bulgar Devleti, 631–632).

korumanın yanında, kuzeydoğudan gelen Hazar tehlikesini de bertaraf etme görevini üstlenmişlerdir.⁷¹

Bulgar devlet teşkilatı, diğer Türk kavimlerinde olduğu gibi *oymak-klan* sistemi üzerine kurulmuştur. Bu sistemde devlet idaresi iki ana faktörden oluşmaktaydı.⁷²

1. Devlet başkanı: Han,⁷³ Knyaz.

2. Bulgar Bolyarları: askerî tabaka, Bulgar halkının temsilcileri.⁷⁴

Bulgar Devletinin başında bulunan Han, Bulgar soyundan gelmekteydi. Bu sistemde bazı istisnalar haricinde yönetim babadan oğla geçmekteydi. Han, görev bakımından da geniş yetkilere sahipti. Bu çerçevede devlet yönetimi, askerî idare, yabancı ülkelerle ilişkiler, adlî konular ve dinî ayinler onun yetki alanı içersinde yer almaktaydı. O, aynı zamanda Slav ve Bulgarlar arasındaki ilişkileri düzenlemekte ve bu topluluklar arasında birleştirici rol oynamaktaydı. Han, bu farklı topluluklar arasındaki münasebetleri düzenleme ve Bulgar aristokrasisinin önceliğini korumak durumundaydı. O, bu faaliyetleri yürütürken Bulgarlar yanında Slavlar ve onların yöneticileri olan knyazlardan da büyük oranda destek görmekteydi.⁷⁵

Bulgar Devletinde Han'ın, ülke idaresindeki bu büyük yetki ve sorumluluğuna rağmen o, yönetimde tek başına söz sahibi değildi. Zira Han, Bulgar temsilcilerinden oluşan meclisle yönetimi paylaşmaktaydı. Örneğin Han, hukuki mahiyetteki

⁷¹ Fol - Güzelev, vd., 47.

⁷² Kayapınar, Tuna Bulgar Devleti, 631.

⁷³ Hristo Stoyanov, İz İstoryata Na Bılgarskata Tsırkva, Sofya 1998, 521.

⁷⁴ Devlet idaresindeki bu iki ana faktöre, ilerleyen dönemlerde başka bir unsur daha eklenmiştir. Bu da devletteki Slav çoğunluğun menfaatlerini gözeten Slav knyazlarıdır. Nitekim başta kendi bölgelerinde söz sahibi olan bu gruplar, sonradan devlet yönetiminde de yer almışlardır (Güzelev, 47; Kayapınar, Bulgarların Balkanlara Göçü, 115).

⁷⁵ Hristo Stoyanov, İz İstoryata Na Bılgarskata Tsırkva, Sofya 1998, 521.

düşüncelerini teklifler halinde meclise sunmakta ve bu mecliste alınan karar geçerli sayılmaktaydı.⁷⁶

Bulgarlarda, Handan sonra devlet idaresinde görev alan en yetkili kişiler ise bugünkü başbakan konumunda olan Kavhan ve onun bir alt makamında bulunan İçirgu - Boil ile yüksek idareci vekil konumunda olan Tarkandı. Bunlardan İçirgu – Boil askeri idare, devlet diplomasisi gibi görevleri yürütmekteydi.⁷⁷

D. TUNA BULGAR DEVLETİNİN BİZANS İLE SİYASİ VE EKONOMİK İLİŞKİLERİ

Bulgar Devletinin en sıkı siyasi ve ekonomik ilişkileri hiç şüphesiz Bizans Devleti ile olmuştur.⁷⁸ Bu iki devlet arasındaki önemli ekonomik ve siyasi anlaşmalardan biri 716 yılında Tervel Han ile Bizans imparatoru III. Theodosios (715–717) arasında imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre iki devlet arasındaki sınır, kuzey Trakya'dan, yani Burgaz körfezinden başlayarak Edirne-Filibe yolunun Meriç nehri ile kesiştiği noktaya kadar olan bölgeleri kapsamıştır. Bu şekilde Tuna Bulgar Devleti, güney sınırından, Trakya ovasına kadar olan toprakları kendi bölgesine dâhil etmiştir. Bu antlaşmanın ekonomik boyutu ise Bizans'ın, Bulgarlara yıllık 30 libre altın değerinde haraç ödemeyi kabul etmesidir.⁷⁹ Bulgarların bu dönemden sonra Bizans'la yapmış oldukları antlaşmalar ilerleyen devirlerde onlara önemli ekonomik imkânlar sağlamıştır.⁸⁰ Ancak Tervel Han'ın ardılı olan Sever Han (721-736)'dan

⁷⁶ Kafesoğlu, Bulgarların Kökeni, 47.

⁷⁷ Bojilov - Mutaççieva, vd., 132.

⁷⁸ Hatta onlar, kimi Bizans imparatorlarının tahta çıkmasında da söz sahibi olmuşlardır. Örneğin imparator II. Justinianos, Bulgar hanı Tervel'in yardımı ile ikinci kez tahta çıkabilmiştir (Kafesoğlu, Bulgarların Kökeni, 22).

⁷⁹ Kayapınar, Bulgarların Balkanlara göçü, 109.

⁸⁰ Beşevliyev, Proto-Bulgar Dini, 55.

sonra Bulgar hanlığında baş gösteren iktidar kavgaları, Bizans ile yapılan siyasi ve ekonomik anlaşmaları işlevsiz bırakmış ve Bulgar Devletini Bizans karşısında güçsüz hale getirmiştir.

Bulgar Devletindeki kargaşalar ve taht kavgaları sonucunda iki ana grup ortaya çıkmıştır. Bu gruplardan ilki, Bizans Devleti ile anlaşma yaparak, Bulgar devletinin Bizans iktidarına bağlanmasını savunmuştur. İkinci grup ise kesinlikle Bulgar Devletinin bağımsızlığını desteklemiştir. Bulgarlar arasındaki bu taht mücadelesinde Slav aristokrasisi de yer almış ve onlar ikinci grubu desteklemiştir.⁸¹ Bu tartışmalar sebebiyle Bulgar tahtına yirmi yıl gibi kısa bir zaman zarfında altı hükümdar gelmiştir.⁸² VIII. asrın ortalarında Bulgar hanlığında vuku bulan bu iç karışıklıklar Bizans imparatoru V. Konstantin Kopronim'in (741–775), 756–775 yılları arasında Bulgar topraklarına dokuz sefer düzenlemesine yol açmıştır.⁸³ Bu saldırıların azalması da, ancak bu imparatorun ölümüyle olmuştur. Bulgarların bu kötü dönemden kurtulması ise Telerig (768–777) ve Kardam (777–803) adlı Bulgar hükümdarların tahta çıkmasıyla olmuştur. Nitekim bu iki Han sayesinde kısa sürede Bulgarlar tekrar bir araya gelebilmişlerdir. Telerig Han, devlet içindeki Slav unsurunun önemini kavramış ve onların da desteğini arkasına alarak devletin güçlenmesini hedeflemiştir. Bu nedenle o, devletin dışında kalan Slav kabilelerini Bulgar devletine dâhil etmek istemiştir.⁸⁴ Kendisinden sonra gelen diğer Bulgar yöneticileri de onun bu siyasetini devam ettirmişlerdir. Böylece IX. yüzyıl başlarında taht mücadelelerinin sona ermesiyle kendini toparlamayı başaran Bulgar

⁸¹ Fol - Güzelev, vd., 49.

⁸² Bu hükümdarların bazıları Bizans'a sığınmak zorunda kalmışlardır (Bojilov - Mutafçieva, vd.,33)

⁸³ Bojilov - Mutafçieva, vd., 33.

⁸⁴ Kayapınar, Bulgarların Balkanlara Göçü, 111.

Devleti, kaldığı yerden gelişmeye devam ederek, Bizans'a karşı koyma gücünü tekrar kazanmıştır.

Bulgar Devleti, IX. yüzyılda Krum Han (803–814) ile gücünün zirvesine ulaşmıştır.⁸⁵ Frankların, Avar hakanlığına ağır darbe indirerek Avar topraklarının büyük bölümüne hâkim olması üzerine, Krum Han da bu gelişmeden istifade ederek, Avar topraklarının kuzey bölgesini kendi topraklarına dâhil etmiştir. Böylece Krum Han orada yaşayan Slav topluluğunu kendi idaresi altına almıştır. Bu akınlar sonucunda Tuna Bulgar Devleti kuzeyde Erdel, batıda Belgrat, güneyde Selanik ve Termopil bölgelerini kendi topraklarına katmış ve Tisa nehri, Bulgar Devletiyle Franklar arasındaki sınırı oluşturmuştur.⁸⁶

Krum Han, sadece savaş alanlarındaki başarılarla kalmayıp, ülke içinde de toplumsal yaşamın gelişmesine önemli katkılarda bulunmuştur. Nitekim o, ilk Bulgar yasalarını oluşturmuştur. Bu yasalar gereği hırsızlığa, yalancılığa, iftiraya, dilenmeye ve sarhoşluğa karşı ağır cezalar öngörülmüştür.⁸⁷ Krum Han'ın titizlikle uygulamayı düşündüğü bu yasaların temel amacı, devletin temelini oluşturan Slav ve Bulgarlar arasındaki eşitliği ve kaynaşmayı sağlamak olmuştur. Böylece onun ve varislerinin⁸⁸ takip ettiği bu yönetim tarzı, ilerleyen dönemde Moezya, Trakya ve Makedonya Slav topluluklarının Tuna Bulgar Devletine dâhil edilmelerine neden olmuştur. Bu da devleti daha da güçlü kılmıştır.⁸⁹

⁸⁵ Nesimi Yazıcı, İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi, Ankara 2005, 115.

⁸⁶ Kayapınar, Bulgarların Balkanlara Göçü ve Tuna Bulgar Devleti, 112; ayrıca bkz. Kafesoğlu, Bulgarların Kökeni, 24; Ostrogorsky, 182.

⁸⁷ Todorov, 16–17.

⁸⁸ Krum'dan sonra iktidara gelen hükümdarlar Omurtag Han (814–831), Malamir Han (831–836), Persiyan Han'lar (836–852) dir (Angelov – Sazdov, vd. 65 – 66).

⁸⁹ Angelov – Sazdov, vd. 66.

İKİNCİ BÖLÜM

TUNA BULGAR DEVLETİNDE HİRİSTİYANLIK

A. BULGARLAR ARASINDA İLK HİRİSTİYANLAŞTIRMA FAALİYETLERİ

Bulgarlar arasında ilk Hıristiyanlaştırma örnekleri, Tuna Bulgar Devleti kurulmadan önceki zamana dayanmaktadır. Nitekim kaynaklarda, Bulgar boylarının bazı idarecilerinin Tuna Bulgar Devletinin kurulmasından önce Hıristiyanlaştığı ifade edilmektedir. Fakat halk hakkında bilgi verilmemektedir. Örneğin Bulgar boylarından olan Kutrigurların hanı Gord, 528 yılında Bizans İmparatoru Justinianus vasıtası ile Hıristiyanlığı kabul etmiş ve kendi halkını da Hıristiyanlaştırmak istemiştir. Ancak onun bu fikri, bir isyanın başlamasına ve sonucunda da kendisinin öldürülmesine neden olmuştur.⁹⁰ Konuyla ilgili bir başka örnek de Bulgar Hanı Organ'ın (Orhan), 619 yılında yakın çevresi ve bir miktar askerle birlikte İstanbul'a giderek orada Hıristiyanlığı kabul etmesidir. Organ Han ve yanındakiler Bizans'ta vaftiz edilmiş ve böylece Hıristiyan inancına girmişlerdir.⁹¹ Bu vaftiz edilenler arasında ileride Büyük Bulgaria Devletinin hükümdarı olacak olan Organ'ın yeğeni Kubrat da bulunmaktaydı. Kubrat Han, çocukluğunu İstanbul'da geçirmiş ve burada

⁹⁰ Koev - Bakalov, 152.

⁹¹ İvan Snegarov, *Kratka İstorya Na Sıvremennite Pravoslavni Tsirkvi*, Sofya 1946, 19; ayrıca bkz. Koev - Bakalov, 152; Dinkov, 27; Sıbev, 103; Panayotov, 35.

vaftiz edilerek Hıristiyan dinini kabul etmiştir.⁹² Bununla birlikte tarihi kaynaklar Kubrat'ın oğullarının Hıristiyanlığı benimsediğiyle ilgili herhangi bir bilgi vermemektedir.

Bulgarlar, Tuna Bulgar Devletini ilk kurdukları zaman, Bizans'ın eyaletleri olan Küçük Skitya ve Aşağı Moezya topraklarını istilâ etmişlerdir. Bu dönemde henüz Hıristiyan olmayan Bulgarlar, hâkimiyet sağladıkları bu topraklarda, geleneksel dinlerini ifa etmeye devam etmişlerdir. Bu çerçevede onlar, Moezya topraklarını ele geçirdikten sonra, o topraklarda bulunan Hıristiyanların inançlarını yok etmeye ve tapınaklarını yıkmaya çalışmışlardır.⁹³ Ancak Bulgarların, orada yaşayan Hıristiyanlara başka anlamda eziyet ettiklerine dair bir ifade kaynaklarda geçmemektedir.⁹⁴ Bu durum, Bulgarlar ile egemen oldukları toprakların yerli halkı arasındaki ilişkilerin bir süre sonra yakınlaşmasına ve Bulgarların Hıristiyanlıktan etkilenmesine neden olmuştur. Bu etkileşimin sonucunda da bazı Bulgarlar Hıristiyan inancını benimsemiştir.⁹⁵

1. Tuna Bulgar Devletinde Hıristiyanlığın Yayılma Şekilleri

Tuna Bulgarları arasında Hıristiyanlık, yeni fethettikleri topraklarda karşılaştıkları Hıristiyan halkın etkisiyle başlamıştır.⁹⁶ Hıristiyan halk, her fırsatta Bulgarlara, Hıristiyan dinini anlatmaya ve benimsetmeye çalışmıştır. Onların bu çabaları sayesinde, özellikle Hıristiyanların yoğun olduğu bölgede yaşayan Bulgarlar, Hıristiyanlığı daha çabuk benimsemeye başlamışlardır.⁹⁷

⁹² Bkz. Mutaççiev - Mutaççieva, 63; Dinkov, 27; Sıbev, 104; Panayotov, 35; İvan Bojilov - Vasil Güzelev, İstoriya Na Sredovekovna Bılgaria VII-XIV v, I/75.

⁹³ İvan Snegarov, 1, 100 Godini Ot Pokristvaneto Na Bılgarskiya Narod, Sofya 1966, 53.

⁹⁴ Snegarov, 1, 100 Godini Ot Pokristvaneto Na Bılgarskiya Narod, 53.

⁹⁵ Dinkov, 27; Koev - Bakalov, 152.

⁹⁶ Bkz. Sıbev, 106.

⁹⁷ Bkz. Snegarov, 1, 100 Godini Ot Pokristvaneto Na Sıvremennite Cırkvi, 53–54.

Hıristiyanlığın, Bulgarlar arasında yayılmasında önemli etkenlerden birisi de Bizans'la yapılan ticari ilişkilerdi. Bulgar tüccarlar, ticari amaçla İstanbul'a geldiklerinde, Grek dilini ve kültürünü öğrenmişler, ayrıca oradaki Hıristiyan atmosferini teneffüs etmişlerdir. Bu ticari ilişkiler neticesinde de Hıristiyan dinini benimsemeye başlamışlardır. Hatta Bulgar tüccarları yurtlarına döndüklerinde, burada Hıristiyan öğretisi ile birlikte Grek dili ve kültürünü de yaymaya gayret etmişlerdir.⁹⁸

İlk dönemlerde tüccarlar vasıtasıyla Grek dili ve yazısına karşı başlayan ilgi, daha sonra Bulgar aristokrasisinin temsilcileri olan bolyarlarla devam etmiştir. Bolyarlar, resmi belgelerde Bulgarca kelimeleri, Grek yazısı ile yazmışlardır. Böylece Grek dili zamanla Bulgar devletinde önem kazanmıştır. Hatta daha sonraki dönemlerde Aziz Cyril (Kiril), Slav alfabesinin temelini Bulgarlar arasında yayılmış olan Grekçenin üzerine kurmuştur.⁹⁹

Bizans'ın, dinî ve kültürel açıdan Bulgarlar üzerindeki etkisi halk ile sınırlı kalmamıştır. Nitekim Tervel Han döneminde, Bulgar sarayında bazı Bizans adetleri ile giyim ve kuşama benimsenmeye başlanmıştır. Hatta bu durum, iki devlet arasında 716 yılında yapılan antlaşmada belli bir vergi yanında Bizans'a ait çeşitli ipekli kıyafetler ve derilerin de istenmesine neden olmuştur.¹⁰⁰

Bulgarlar üzerindeki Bizans etkisi hemen hemen her dönemde devam etmiştir. Bu etki, özellikle VIII. yüzyılın ikinci yarısında, devlet içinde baş gösteren taht mücadeleleri esnasında daha yoğun olarak hissedilmiştir. Bulgar Devletindeki bu taht mücadeleleri, bolyarlar haricinde bazı hanların da Bizans'a sığınmalarına neden

⁹⁸ Bkz. Snegarov, *Kratka İstorya Na Sıvremennite Bılgarski Cırkvi*, 20.

⁹⁹ Bkz. Snegarov, 1, 100 *Godini Ot Pokristvaneto Na Bılgarskiya Narod*, 54.

¹⁰⁰ Bkz. Mutafçiev - Mutafçieva, 78; Bakalov - Pavlov, 191; Koev, 152.

olmuştur. Örneğin 777 yılında Telerig Han, Bizans'a sığınmış ve burada Bizans İmparatoru ile akrabalık ilişkileri kurmuştur. Bu ilişkiler onun Hıristiyanlığı benimsemesine ve vaftiz edilmesine yol açmıştır.¹⁰¹

Hıristiyanlığın, Bulgar topraklarında yayılma yollarından bir diğeri de Bizans tarafından yürütülen misyonerlik faaliyetleridir. Bu misyonerlik faaliyetleri sadece barış döneminde değil, iki devlet arasında yapılan savaşlarda da devam etmiştir. Bu faaliyetler çerçevesinde özellikle esir düşen Bizans askerleri, Hıristiyanlığı yaymak için gönüllü misyonerler olarak faaliyet göstermişlerdir. Benzer şekilde Bizans'ta bulunan Bulgar esirleri de orada buldukları müddetçe Hıristiyanlıktan etkilenmişlerdir. Böylece Hıristiyanlıktan etkilenen bu esirler, serbest kalınca Hıristiyan inancını kendi ülkelerine taşımış ve yaymışlardır.¹⁰² Bu gönüllü misyonerlerin yapmış oldukları çalışmalarla birlikte bazı Bulgar idarecilerinin uygulamaları da Bulgarlar arasında Hıristiyanlığın yayılmasını hızlandırmıştır. Örneğin, Krum Han savaşlar esnasında, içlerinde Hıristiyan din adamları da bulunan Bizans esirlerini¹⁰³ Bulgar topraklarına yerleştirmiştir.¹⁰⁴ Bu esirler de buldukları her fırsatta Bulgarları kendi geleneksel inançlarından vazgeçirmeye ve onları Hıristiyan yapmaya gayret etmişlerdir.

Tuna Bulgar Devleti kendisine yönelik bu Hıristiyanlaştırma faaliyetlerine tepkisiz kalmamış ve zaman zaman çeşitli tedbirlere başvurarak sorunu ortadan kaldırmaya çalışmıştır.

¹⁰¹ Sıbev, 109; Mutaçiev - Mutaçieva, 88; Panayotov, 66; Kosev - Natan, vd., 67; Bojilov - Güzelev, 120.

¹⁰² Bkz. Snegarov, *Kratka İstorya Na Sıvremennite Bılgarski Tsırkvi*, 21.

¹⁰³ Kinamon adında bir Bizans esiri, Han sarayına eğitimci olarak alınmıştır. Adı geçen esir, saraydaki konumundan istifade ederek, Hıristiyanlığı tebliğ etmeye çalışmıştır (Snegarov, *Kratka İstorya Na Sıvremennite Bılgarski Tsırkvi*, 21 – 22; ayrıca bkz. Koev – Bakalov, 153; Dinkov, 28; Sıbev, 115).

¹⁰⁴ Kayapınar, *Bulgarların Balkanlara Göçü*, 115; ayrıca bkz. Mutaçiev - Mutaçieva, 95; Snegarov, *Kratka İstorya Na Sıvremennite Bılgarski Tsırkvi*, 21.

2. Tuna Bulgar Devletinde Hıristiyanlığın Takibata Alınması

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi Tuna Bulgar Devletinde, Hıristiyanlaştırma girişimleri karşısında zaman zaman çeşitli tedbirler alınmıştır. Bu çerçevede, özellikle Omurtag Han döneminde, Tuna Bulgar Devleti sınırları içerisinde Hıristiyanlığa karşı ilk takibat başlamıştır. Hıristiyanlara karşı düzenlenen bu takibat, Tuna Bulgar Devleti sınırları dâhilinde, Hıristiyanlığın ne boyutlara ulaştığını göstermekteydi. Bu yoğun Hıristiyanlaştırma faaliyetleri sebebiyle Omurtag Han, Bizans İmparatorluğunun Hıristiyanlık vasıtasıyla, Tuna Bulgar Devletini zayıflatma tehlikesini görmüştür.¹⁰⁵ Bu yüzden Omurtag Han, Bulgar devletini Bizans esirlerinden temizlemeye çalışmıştır. Bu çerçevede Bizans ile yapılan bir antlaşma ile iki taraf, esirleri karşılıklı iade etme kararı almıştır. Yapılan anlaşmaya rağmen, Hıristiyanlara karşı devletin takibatı devam ettirilmiştir. Bu takibat esnasında aralarında din adamlarının da bulunduğu birçok Hıristiyan öldürülmüştür. Örneğin Edirne metropoliti Manuel ile Nikea piskoposu Leon'u öldürülen din adamları arasında sayabiliriz. Bazı din adamları ise öldürülmeyip, hapsedilmiştir.¹⁰⁶ Bulgar Devletinin, Hıristiyanlara yönelik bu takibatı Bizanslılarla sınırlı kalmamış, Hıristiyanlığı kabul eden Bulgarlar da aynı şekilde devlet takibatına uğramışlardır. Bu süreçte Hıristiyanlığı benimseyenler tutuklanmış ve genelde bunlar ölümle cezalandırılmıştır.¹⁰⁷

¹⁰⁵ Bkz. Snegarov, 1, 100 Godini Ot Pokristvaneto Na Bılgarskiya Narod, 57.

¹⁰⁶ Buna en iyi örnek, Omurtag Han'ın, Kinamon'u hapse attırarak zincire vurdurmasıdır (Arhimandrit Serafim, Jitieto Na Sv. Car Boris, Sofya 1992, 10).

¹⁰⁷ Bazı rivayetlere göre Paskalyadan önce yapılan Büyük perhizde Bulgar kökenli Hıristiyanlar et yemediklerinden dolayı öldürülmüşlerdir (Bkz. Snegarov, 1, 100 Godini Ot Pokristvaneto Na Bılgarskiya Narod, 57; Güzelev, Knyaz Boris Pırvı, 98).

Bulgar yöneticileri, Hıristiyanlığın Tuna Bulgar Devletinde yayılmasını önlemek için çeşitli tedbirler almış olsalar da Hıristiyanlık Bulgar Devleti sınırları içerisinde Han'ın sarayına kadar ulaşmıştır. Bunun en iyi örneği de, Omurtag Hanın oğlu Enravota'nın Hıristiyanlığı benimsemesidir. Rivayetlere göre o, kardeşi Malamir Han'dan ricada bulunarak, Hıristiyanlık propagandası yaptığı için hapse atılmış olan Kinamon'u hapisten çıkartmasını istemiştir. Malamir Han, abisinin bu isteğini kabul etmiştir. Kinamon, Enravota'ya Hıristiyan dinini benimsetmiştir. Ancak Malamir Han, abisinin Hıristiyan olduğunu öğrenince onu bu inançtan vazgeçirmeye çalışmıştır. Bunu başaramayınca da onu ölümlle cezalandırmıştır. Böylece Enravota, Hıristiyanlık uğrunda hayatını kaybeden Bulgar devlet adamlarından biri olmuştur.¹⁰⁸

B. TUNA BULGAR DEVLETİNDE HIRİSTİYANLIĞIN RESMİ DİN OLARAK KABUL EDİLMESİ

IX. yüzyılda, özellikle Malamir ve Persiyan Hanlar döneminde Tuna Bulgar Devletinin sınırları genişlemiştir. Trakya, Makedonya ve Arnavutluk'un bazı bölgeleri Bulgar Devletinin sınırlarına dâhil edilmiştir. Yeni ele geçirilen bu bölgelerde yaşayan halkın çoğunluğunun Hıristiyan olması sebebiyle de Tuna Bulgar Devletindeki Hıristiyan nüfusunun sayısı artmıştır. Bu durum, Bulgar halkının azınlıkta kalmasına ve zaman içinde Hıristiyanlaşan Slavlar arasında erimeye başlamasına neden olmuştur.¹⁰⁹ Bu süreçte Bulgar devletinin yöneticileri farklı inanç ve etnik kökene sahip bu iki topluluğu tek potada eritmek için arayışlara girmiş ve bunun Hıristiyanlıkla mümkün olacağına karar vermiştir. Bunun üzerine Boris Han

¹⁰⁸ Bkz. Angelov – Sazdov, vd., 65; İreçek, 166; Raşo Raşev, Prabilgarite i Bilgarskoto Hanstvo Na Dunav, 116; Sıbev, 114; Koev – Bakalov, 154; Mutafçiev – Mutafçieva, 106.

¹⁰⁹ Hristo Stoyanov, “İz İstoryata Na Bilgarskata Tsirkva”, Hıristiyanstvo Prez Vekovete, Sofya 1998, 519.

Hıristiyanlığı ve Kiril alfabesini ülkesinde yaşayan Slav ve Bulgarlara benimsetmiştir.

1. Tuna Bulgar Devletinde Hıristiyan Dininin Resmileşmesini Sağlayan Unsurlar

Tuna Bulgar Devletinde Hıristiyanlığın resmen kabul edilmesi, devletin siyasi ve sosyal yapısı üzerinde önemli bir etki yaratmıştır. Bu dönemde sınırların genişlemesiyle devletin içinde farklı etnik kökene sahip toplulukların sayısı artmıştır. Bu durum toplum içinde birbirinden farklı düşüncelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Farklı inanç ve farklı fikrî yapıya sahip olan toplulukların tek bir çatı altında birleştirebilmesi için de devletin bazı tedbirler alması gerekmiştir. Bu bağlamda ilk tedbir olarak, o zamana kadar Bulgar aristokrasisi arasında önemli nüfuza sahip olan bolyarların siyasi güçleri azaltılabilmek girişiminde bulunulmuştur. Bu girişimin gerçekleşebilmesi için de Slav topluluğunun desteğine ihtiyaç duyulmuştur. Bulgar idarecileri aldıkları bu tedbirler ve yaptıkları düzenlemelerle iki topluluk arasında eşitliğin sağlanacağını göstermeye çalışmışlar ve Slavlar ile Bulgarları sosyal ve siyasi açıdan eşit duruma getirmek için çalışmalara başlamışlardır. Alınan bu tedbirler nedeniyle feodal sistemin dinî ve felsefî açıdan sağlamlaştırılmasına ihtiyaç duyulmuştur.¹¹⁰ O dönem şekillenen feodal sistem, Slavların ve Bulgarların ahlâkî, hukuki kaideleri, feodal aristokrasinin ihtiyaçlarını karşılayacak durumda değildi. Slavların ve Bulgarların mevcut inançları iki toplumu bir arada tutabilme özelliğini yitirmişti. Bu yüzden Tuna Bulgar Devletine, devletin gelişmesine destek olacak, feodal sistemi haklı gösterecek ve Bulgarlar ile Slavların

¹¹⁰ Sıbev, 132.

birleşmelerini sağlayacak yeni bir ideolojiye ihtiyaç duyulmuştur.¹¹¹ Devlet yöneticileri bu ideolojinin Hıristiyanlık olduğunu düşünmüştür. Bunun için başta Boris olmak üzere devlet idarecileri iki topluluk arasında eşitliği sağlayacak olan Hıristiyanlığı resmi din olarak kabul etmeye karar vermişlerdir. Boris Hanın siyasi ve sosyal sebepler sonucu almış olduğu bu karar Hıristiyanlığın Bulgar Devletinde resmi din olarak kabul edilmesinin önemli nedeni olmuştur.¹¹²

Boris Han'ın Hıristiyanlığı seçmesinde sosyal ve siyasi sebepler de önemli etken olmuştur. Çünkü bu dönemde Hıristiyanlık, dinî öğretisi ve ahlâk anlayışıyla farklı etnik toplulukları bir arada barındırma potansiyelini sergilemiştir. Hıristiyanlık, bu özelliği ile yeni düzenlenen sosyal ve ekonomik ilişkilerin dayanağı olarak görülmüştür. Ayrıca bu din, yeni kurulan feodal aristokrasinin durumunu ve gücünü sağlamlaştırma aracı olarak da algılanmıştır.¹¹³ Bütün bu özelliklerinden dolayı Hıristiyanlığın, Tuna Bulgar Devletinin ihtiyaçlarını giderecek bir potansiyele sahip olduğu düşünülmüştür.¹¹⁴

Hıristiyanlığın kabul edilmesi, aynı zamanda Bulgar devletinde devlet yöneticilerinin iktidar gücünün kuvvetlenmesi ve merkezileşmesi için bir araç olmuştur. Çünkü iktidar gücünün tek bir elde toplanması ve güçlü bir siyasetin gerçekleşmesi, otorite sorununu çözmüştür. Bu çerçevede, kabilecilik ayırımı ortadan kaldırılmış ve Slav kabile başkanlarının devlet içinde yarı bağımsız bir şekilde hareket etmeleri sona erdirilmiştir.¹¹⁵

¹¹¹ Güzelev, 64 – 65.

¹¹² Stanoev, 78–79.

¹¹³ Sıbev, 132.

¹¹⁴ Sıbev, 132.

¹¹⁵ Slavlar, Krum Han zamanında merkezi idareye tabi olmuşlardır (Angelov, İz Srednovekovnoto Ni Minalo, Sofya 1990, 102).

Tuna Bulgar Devletinin Hıristiyanlığı resmi din olarak kabul etmesi sadece iç sebeplerden kaynaklanmamıştır. Bu devletin Hıristiyanlığı kabul etmesinde, dışarıdan kaynaklanan bazı faktörlerin de rolü olmuştur. Bunun en temel nedeni ise IX. yüzyılın ortalarında hemen hemen tüm Avrupa'nın Hıristiyanlığı benimsemiş olmasıydı. Hıristiyan olmayan Tuna Bulgar Devleti, siyasi ve askeri gücüne rağmen, diğer Hıristiyan devletler tarafından izole edilmiş durumdaydı. Hıristiyan hükümdarlar, pagan olarak kabul ettikleri Tuna Bulgar Devletine güvenmemekte ve mecbur kalmadıkça Bulgarlarla herhangi bir ilişki kurmaya yanaşmamaktaydı.¹¹⁶ Boris Han, Bulgar Devletinin Avrupa devletleri ailesine kabul edilebilmesi için Hıristiyanlığı seçmesi gerektiğini düşünmüştür. Bulgar Devletinin Hıristiyanlığı benimsemesi halinde diğer Avrupa devletleriyle eşit bir statü elde edeceğini ve bu ülkelerle dostluk ilişkileri kurabileceğini ümit etmiştir. Ayrıca bu ülkeler nezdindeki itibarını artıracığını ve Hıristiyan Avrupa devletlerinin güvenini kazanarak onlarla daha kolay bir şekilde anlaşma yapabileceğini ümit etmiştir.¹¹⁷ Ayrıca Hıristiyanlığın resmi din olarak kabul edilmesi, Tuna Bulgar Devletini sadece siyasi izolasyondan değil, aynı zamanda kültürel izolasyondan da kurtaracaktı. Bütün bu siyasi - sosyal faktörler yanında o dönem bölgenin en güçlü devletleri olan Bizans ve Frank krallığının, Hıristiyan dinine tâbi olmaları ve bunların Hıristiyanlığı diğer Avrupa devletlerinde yaymak için çaba göstermeleri de Bulgar Devletinin Hıristiyanlığı benimsemesinde önemli bir rol oynamıştır.

Bulgar hükümdarı Boris'in, Hıristiyanlığı kabul ederken dikkat etmesi gereken önemli hususlardan birisi de; Hıristiyan dinin hangi mezhebini seçeceği konusuydu.

¹¹⁶ Bkz. Koev – Bakalov, 154; Mutaçiev, İstoriya Na Bılgarsiya Narod 681 – 1323, Sofya 1986, 155;

¹¹⁷ Bkz. Sıbev, 134; Kayapınar “Bulgarların Balkanlara Göçü ve Tuna Bulgar Devleti”, 120; Panayotov, 106.

Bulgar topraklarında Katolik ve Ortodoks Hıristiyan mezheplerinin çıkarlarının çakışması, Bulgar hükümdarının endişe duymasına sebep olmuştur. Çünkü bu durum onun, sadece bir mezhep seçimini değil aynı zamanda ülkesinin hangi güç odaklarıyla dostluk ilişkilerini sürdüreceğinin göstergesi haline gelmiştir. Bu nedenle Boris Han, Hıristiyanlığı kabul ederken dinî sebeplerinden ziyade siyasi sebepleri gözetmiş ve Bulgar hükümdarı, Bizans Ortodoks Kilisesi ile Frank Katolik Kilisesi arasında bir seçim yapma zorunda kalmıştır. O, bu seçiminde devletin iç işlerine karışmayacak ve devletin siyasi hayatında etkisi daha az olacak olanı seçmek istemiştir.

Bütün bu siyasi ve sosyal sebeplerin yanında Boris Han'ın kişisel yaklaşımı da Hıristiyanlığın ülkede resmi din olarak ilân edilmesinde önemli bir etken olmuştur. Çünkü o, Hıristiyanlığın geleneksel Bulgar inançlarından üstün olduğunu düşünmüştür. Boris Han'ın bu kanaata varmasında kız kardeşinin önemli bir katkısının bulunduğu ifade edilmektedir. Boris Han'ın kız kardeşi Bizans'ta esir olduğu dönemde Hıristiyanlıkla tanışmış ve Hıristiyan olmuştur. O, kendi ülkesine döndükten sonra, ağabeyi Boris'e de Hıristiyanlığı benimsetmeye çalışmıştır.¹¹⁸

2. Boris Han Döneminde Hıristiyanlığın Resmi Din Olarak Kabul Edilmesi

Boris Han, Hıristiyan dininin devlete sağlayacağı faydaları kavramış, fakat bu dinin hangi mezhebini hangi ülke vasıtasıyla kabul edeceğine dair bir karara varamamıştır. O, bir taraftan yapacağı tercih sebebiyle tercih dışı kalan diğer Hıristiyan devletlerin Bulgar Devletine siyasi baskılarda bulunacaklarından endişe etmiştir. Diğer taraftan da devlet içinde önemli güce sahip olan eski din

¹¹⁸ Bkz. Dinkov, 30–31; Panayotov, 107; Stoyanov, 523.

tarafklarlarının tepkisinden çekinmiştir. Bütün bu sorunların farkında olan Boris Han, fazla tercih hakkının olmadığını da anlamıştır. O dönemde Moravya Devleti, Hıristiyanlığı kabul etmek için Bizans'a müracaat etmiştir. Bulgar hükümdarı ise, Hıristiyan dininin yayılmasıyla birlikte, Bizans'ın siyasi olarak ülkeye nüfuz edeceği endişesi taşımaktaydı. Bu nedenle Hıristiyanlığı Roma Kilisesine bağlı olan Frank Kralından kabul etmeye karar vermiş ve bu isteğini Frank Krallığına iletmiştir. Frank Krallığı, onun bu isteğini kabul etmiş ve bu işin gerçekleşmesi için hemen hazırlıklara başlamıştır. Bu olayları titizlikle takip eden Bizans İmparatorluğu ise Frank Krallığının bu görevi üstlenmesine müsaade etmek istememiş ve hemen duruma müdahale etmiştir.¹¹⁹ Çünkü Bizans, Frank Krallığı aracılığıyla Hıristiyanlığı kabul edecek olan Bulgar Devletinin Roma Kilisesine tabi olacağını bilmekteydi. Bu durumda ise Bizans, Roma karşısında güç kaybına uğrayacaktı. Bu sebeple Bizans bu duruma müsaade etmek istememiştir.¹²⁰

836 yılında Bulgar Devletinde meydana gelen kıtlık ve kuraklık gibi doğal afetler, devleti büyük ölçüde etkilemiştir. Devlet, doğal afetlerden dolayı zor durumda kalmıştır. Bizans Devleti, Bulgarlar Devletinin Roma Kilisesine yönelişini engellemek için Bulgar devletinde vuku bulan iç sıkıntıları fırsat bilmiş ve hemen hiçbir engelle karşılaşmadan ordularını karadan ve denizden Bulgar Devletine sevk etmiştir. Bulgar Devleti bu iç sorunlarla ilgilenirken, sınırlarında görünen Bizans ordusuna karşı koyamayacağını anlamış ve bu nedenle Bizans'la barış antlaşması yapmak zorunda kalmıştır. Bizans, barış antlaşmasının gerçekleşmesi için ileri sürdüğü bütün şartların koşulsuz kabul edilmesini istemiştir. Antlaşmanın temel şartı

¹¹⁹ Bkz. Ostrogorsky, 215; ayrıca bkz; Koev –Bakalov, 154.

¹²⁰ Tuna Bulgar devletin Roma Kilisesinden Hıristiyanlığı kabul etmesi bu Kilisenin etki alanına girmesi demektir ve açık şekilde olmasa da o Kiliseye bağımlı olmak demektir (Bakalov–Pavlov, 226).

Bulgar heyetinin İstanbul'da vaftiz edilmesi ve daha sonra, Bulgar hükümdarı ve tüm halkın Hıristiyanlığı kabul etmesi olmuştur. Boris Han, fazla seçme hakkı olmadığından anlaşmada sunulan bu şartı kabul etmek zorunda kalmıştır. Anlaşmayı imzalayan Bulgar heyeti İstanbul'da vaftiz edilmiştir. Bu heyet, Hıristiyanlığı Bulgar hükümdarına ve halkına öğretmek üzere Bizans tarafından gönderilen din adamları ile birlikte Tuna Bulgar devletine dönmüştür.¹²¹ Bizans'la yapılan bu antlaşma ile Bulgarlar Hıristiyanlığı resmen kabul etmiş ve Bulgar halkı, zamanla bu dini tamamen benimsemiştir.

Tuna Bulgar Devletinin devamını ve toplumun düzenini sağlamak için Hıristiyanlığı kabul eden Boris Han'ın vaftiz olduğu yer ve yılı hakkında net bir bilgi yoktur. Bu konu ile ilgili olarak iki görüş mevcuttur. Birçok kaynakta yer alan bilgiye göre, Boris Han, Bizans'ın Bulgar halkı ve hükümdarını vaftiz etmek üzere gönderdiği Grek ruhbanlar tarafından vaftiz edilmiştir. Ancak halkın tepkisinden endişe edildiği için Han'ın vaftizi gizli yapılmıştır. Bulgar hükümdarı ile birlikte ona yakın olan soylu Bulgarlar da vaftiz edilmişlerdir.¹²² Boris Han'ın vaftiz edilmesi ile ilgili bir başka bilgiye göre Bulgar hükümdarı askeri bir kampta vaftiz olmuştur. Bu kampın Bizans ile barış anlaşmasının yapıldığı yer olan bir Trak kasabasında olduğu bildirilmiştir. Vaftiz ayininin de, İstanbul'dan bu amaç için gönderilen bir din adamı tarafından gerçekleştirildiği iddia edilmiştir. Bu olaydan sonra Boris Han, başkent Pliska'ya dönmüş ve halkın da Hıristiyanlaşması için kanun çıkartmıştır.¹²³

¹²¹ Bkz. Fol – Güzelev, vd. 54 – 55; Koev – Bkalov, 154; Sıbev, 155.

¹²² Bkz. Bakalov – Pavlov, 226; Kosev – Bakalov, 95; Bojilov – Güzelev, 172; Angelov – Sazdov, vd., 72; Fol – Güzelev, vd., 55; Koev – Bakalov, 154; Panaytov, 108; Kayapınar, “Tuna Bulgar Devleti (679 – 1018)”, 636; Güzelev, 79 – 81; V. N. Zlatarski, İstorya NaBılgarskata Dırjava Prez Srednite Vekove, Sofya 1927, 29.

¹²³ İreçek, 171; Snegarov, Kratka İstorya na Sivremennite Pravoslavni Tsirkvi, 23; Snegarov, 1,100 Godini ot Pokristvaneto, 62; Dinkov, 30.

Yukarıda zikredilen iki farklı görüşün ortak noktaları, Boris Han'ın vaftiz babalığını o dönemin Bizans İmparatorunun yaptığı ve bu nedenle onun Bizans İmparatorunun adı olan Mikhail ismini aldığı ve adını Boris – Mikhail olarak değiştirdiğidir. Ayrıca Boris Han'ın Hıristiyan dinini kabul ettikten sonra, eski unvanı olan “han” ismini bırakıp yerine “knyaz” adını aldığı görülmüştür.¹²⁴

C. TUNA BULGARLARININ HIRİSTİYANLAŞMA SÜRECİNDE YAŞANAN SORUNLAR

Boris Hıristiyanlığı resmi din olarak kabul ettikten sonra, bu dini Bulgar topraklarında sağlam temellere oturtabilmek için büyük çaba harcamıştır.¹²⁵ Ancak onun bu çabasına rağmen, Hıristiyanlığı yeni kabul eden halk, inanç esaslarını tam olarak öğrenememiş ve bunları içselleştirememiştir. Bizans tarafından Bulgar Devletine gönderilen Grek ruhbanları dinî törenleri Grekçe yapmışlardır. Bolyarlardan bir kısmı Grekçeyi bilse de halkın büyük çoğunluğu bu dili bilmemekteydi. Dolayısıyla Tuna Bulgar halkı yapılan ayin ve törenleri tam olarak idrak edememekteydi. Grek ruhbanları halkın durumunu göz önünde bulundurarak görevlerini sadece basit ayinlerin yönetimi ile sınırlı tutmuşlardır. Vaftiz edilen Bulgar halkı, Hıristiyanlığın ne tür hükümler içerdiğini kavrayamadığı gibi tam olarak inanç esaslarının bilincine de varamamıştır. Bu durum Bulgar halkını manevi açıdan olumsuz etkilemiştir.¹²⁶ O dönemde Bulgar Devletinde Grek ruhbanların yanısıra, Pavlikanların¹²⁷ da Trakya bölgesinde, zorunlu ikamete tabi tutulmaları

¹²⁴ Bkz. Panayotov, 108.

¹²⁵ Bkz. Snegarov, 1,100 Godini Ot Pokristvaneto Na Bılgarskiya Narod, 65; ayrıca bkz. Koev – Bakalov, 155; Mutaşev – Mutaşeva, 117.

¹²⁶ Bkz. Mutaşev – Mutaşeva, 117; ayrıca bkz. Snegarov, 1,100 Godini Ot Pokristvaneto Na Bılgarskiya Narod, 65.

¹²⁷ Pavlikanlar – Bizans imparatorluğunda bir heretik Hıristiyan mezhebin mensuplarını teşkil etmişlerdir. Onlar dualist bir inanç sistemine sahip oldukları ve İsa'nın bedenini reddettikleri düşünülmüş. Ayrıca Pavlikanlar, Eski Ahit'i kabul etmemiş, Luka İncilini ve Pavlus'un Mektuplarını

üzerine bazı Bulgarların onların heretik Hıristiyan inançlarından etkilendiği savunulmuştur.¹²⁸

Bizans Devleti tarafından gönderilen ruhbanlarla birlikte, bazı sahtekârlar da misyoner kılığına girerek Bulgar topraklarına gelmiş ve halkın bilgisizliğinden istifade etmişlerdir. Hıristiyanlığı yeni tanımaya çalışan Bulgar halkının cehaletinden yararlanan sahte vaftizciler, Grek ruhbanlarıyla birlikte halkı vaftiz etmişlerdir. Hatta Grek uyruklu bir şahıs, hiçbir ruhban sınıfına dâhil olmadığı halde halkı vaftiz etmiştir. Yakalanan bu Grek en kötü şekilde cezalandırılmış, burnu ve kulakları kesilerek Bulgar Devletinden kovulmuştur.¹²⁹ Bütün bu yalancı vaftizciler, yeni Hıristiyanlaşmış halk arasında benimsedikleri din hakkında şüphe oluşturmuştur. Sahtekâr misyonerler cezalandırılmışlardır.¹³⁰

Tuna Bulgar Devletinin, Hıristiyanlığı kabul etme sürecinde farklı ülke ve gruplara mensup vaizlerin ülkeye akın etmeleri, Bulgar hükümdarının endişelenmesine sebep olmuştur. Bu gelişmeler sonucunda Boris, ülkede manevi açıdan yaşanan kaos nedeniyle Hıristiyanlığın halk tarafından tam olarak anlaşılamayacağı endişesine kapılmıştır.

Boris Knyaz, mevcut olan kargaşa ortamından kurtularak halkın hayatını Hıristiyan dinine göre düzenleme ihtiyacı duymuştur. Fakat devletin eski kanunları bu değişiklikler için elverişli olmamıştır. Ayrıca bizzat Knyaz da Hıristiyanlığı yeni öğrenmeye başladığından bu tür kanunları çıkartmak için yeterli bilgi ve donanıma sahip değildi. Bu dinî karışıklık ortamında başka türden sorunlar da meydana

kaynak olarak almışlardır (Osman Cilacı, Dinler ve İnançlar Terminolojisi, İstanbul 2001, 286; ayrıca bkz. Şinasi Gündüz, Din ve İnanç Sözlüğü, Ankara 1998, 302).

¹²⁸Bkz. Snegarov, 1,100 Godini Ot Pokristvaneto Na Bılgarskiya Narod, 65; ayrıca bkz. İreçek, 173; Dinkov, 32.

¹²⁹ Bkz. Bojilov – Güzelev, 173.

¹³⁰ Bkz. Snegarov, 1,100 Godini Ot Pokristvaneto Na Bılgarskiya Narod, 65.

çıkmişti. Bu sorunların başında Tuna Bulgar halkı Hıristiyan dinini Bizans Devletinden kabul edene kadar, Bizanslıları düşman olarak bilmiş ve onlara güven duymamayı öğrenmişti. Şimdi ise, halk Hıristiyanlığı Bizans'tan kabul ederek ona güvenmek zorunda kalmıştı. Bu yüzden ikilemde kalan halk, tam olarak ne yapması gerektiğini bilememiş, bu durumdan istifade eden geleneksel Bulgar dininin savunucuları, halkı Bulgar hükümdarına karşı kışkırtmışlardır.¹³¹

Ülkede siyasi ve sosyal açıdan yaşanan kaos beraberinde bazı sorunların çıkma ihtimalini getirmiştir. Nitekim Tuna Bulgar Devleti, Hıristiyanlığı Bizans Devletinden kabul ederek, İstanbul Kilisesinin idaresi altına girmiştir. İstanbul Kilisesi, Bizans Devletine bağlı olarak devletin siyasetine hizmet etmekteydi. Bizans imparatorları, Hıristiyanlığı kabul ettirmek ile kendilerine bağlı toplulukları dünyevi ve dinî hayatlarında mutlak güç ve kanun koyucu konumundaydılar. Bizanslılarda kökleşen bu bakış açısına göre, Bizans aracılığı ile Hıristiyanlığı kabul eden her topluluk, inançla birlikte aynı zamanda “baba” rolünü üstlenen Bizans hükümdarının himayesine girmiştir. Yeni Hıristiyanlaşan devletlerin hükümdarları, Bizans'ın telkinleri neticesinde, kendilerini Bizans imparatorunun (dünyada Tanrı'nın tek temsilcisi) vasalları olarak görmeye başlamışlardır. Bu devletlerin ve toplulukların üzerindeki Kilise üstünlüğü ile Bizans onların iç işlerine müdahale etme imkânı bulmuştur. Bizans İmparatorluğunun güttüğü bu siyaset, Tuna Bulgar Devleti için de tehlikeli sayılmıştır. Tuna Bulgar Devleti, Hıristiyanlığı resmi din olarak ilân edene kadar, tam iki asır boyunca Bizans'ın yaptığı siyasi saldırılara karşı koyabilmek ve hür kalabilmek için büyük çaba sarf etmiştir. Bu başarılı direnişe ve bütün engelleri aşma çabalarına rağmen Bulgar Devleti Hıristiyanlığı kabul ederek kendi kaderini

¹³¹ Mutafçiev, 158.

Bizans Devletine bırakmıştır. Neticede, Bulgar Devletinin siyasi bütünlüğünü oluşturmak ve korumak amacı ile kabul edilen Hıristiyanlık, şimdi onu yakın gelecekte yok olma tehlikesi ile karşı karşıya getirmiştir.

Bulgar Devletindeki, endişe verici gelişmeler karşısında Boris, devletin bağımsızlığını koruyabilmesi ve halkın Hıristiyan inancını doğru öğrenip yaşayabilmesi için bir çare bulması gerektiğini anlamıştır. Sonunda Bulgar hükümdarı, bütün bu sorunların çözümünü bağımsız bir Kilisenin kurulmasında görmüştür.

D. SLAV VE BULGARLAR ARASINDA HIRİSTİYANLIĞI YAYAN CONSTANTİNE VE METODİUS KARDEŞLER

Bulgar Devletinde toplumun Slavlaşması Constantine ve Methodius kardeşlerin hayatı ve faaliyetleri ile yakından ilgilidir. Kaynaklarda yer alan bilgilere göre büyük Slav eğitimcilerinden Constantine (Cyril) ve Methodius kardeşler Selânik'te doğmuşlardır. Methodius kardeşlerin büyüğüdür ve iki kardeş arasında 15 yaş fark vardır. Kardeşlerin yaşamlarının ilk yılları hakkında çok fazla bir bilgiye rastlanmamaktadır. Babalarının ölümünden sonra Methodius bir süre Selanik'te kalmış, sonra Bizans'ın Slav illerinden birine vali tayin edilmiştir. Methodius'un bu görevde on yıl kadar kalması, daha sonraki dönemlerde, Slavlar arasında yapacağı çalışmaları için ona büyük bir kolaylık sağlamıştır. Methodius, valilik görevi sırasında bölgede yaşayan Slavların dillerini, geleneklerini, örf ve adetlerini daha iyi öğrenme ve nasıl bir toplum olduklarını anlama imkânı bulmuştur. Methodius idari görevinden ayrılınca, Olimp dağında bulunan Polihron manastırına gitmiştir. O, ilk önce manastırda papaz olarak görev yapmış daha sonraki dönemlerde ise başpapazlık

makamına getirilmiştir.¹³² Constantine ise, daha küçük yaşta İstanbul'a Magnaur denilen ünlü saray okuluna öğrenim görmek için gönderilmiştir. O, burada iyi bir eğitim almış ve dönemin temel bilgileri olan gramer, astronomi, hitabet ve Tanrı bilimi gibi ilimler yanında değişik felsefi akımlar hakkında da bilgi sahibi olmuştur. Constantine'in dinî ve dünyevî ilimler hakkında bilgi sahibi olması onun "Filozof" lakabıyla anılmasına neden olmuştur. Bizans İmparatorluğunda çok az bilim adamı bu unvanı alabilmiştir. Constantine yüksek eğitimini bitirdikten sonra Ayasofya kilisesinde kütüphaneci olarak çalışmış ve ilmî çalışmalarına devam etmiştir. Constantine'in iyi eğitim görmüş olması, Bizans idarecileri tarafından takdir edilmiştir. Bilgeliği göz önünde bulundurularak idareciler onu 851 yılında özel dinî siyasî görevle Arap hilafetine göndermişlerdir.¹³³ Constantine, bu görevi sırasında dinî konularda yaptığı tartışmalarda bilgeliğini göstermiştir. Bu görevinden sonra Constantine, büyük kardeşi Methodius'un bulunduğu Olimp dağındaki manastıra çekilmiştir.

Manastıra çekilen Constantine burada fazla kalamamıştır. Hıristiyanlığı yayma uğrunda gösterdiği üstün gayretlerinden dolayı, büyük kardeşi Methodius ile Bizans İmparatorluğu tarafından Hazarlar arasında misyonerlik faaliyetlerini yürütmek için görevlendirilmişlerdir. Constantine ve Methodius kardeşler Hazar Devletindeki misyonerlik faaliyetlerinde başarılı olamamışlardır.¹³⁴ Buna rağmen bu iki kardeş Hazar devletinde buldukları dönemde Rus Slavları ile temasa geçmişlerdir. Böylece onlar Rus boylarının dili ve kültürel yapısı hakkında bilgi

¹³² Bonü St. Angelov, Slav Alfabetini Yaratan Kiril ile Metodiy Kardeşler, çev. Türker Acaroğlu, İstanbul 1970, 3 – 4.

¹³³ Bkz. Angelov – Sazdov, vd., 83.

¹³⁴ Bkz. Panayotov, 128; Kosev – Natan, vd., 102.

edinme olanağı bulmuşlardır. Onlar bu tecrübelerinden sonra da ülkelerine geri dönmüşlerdir.

862 yılında Bizans'a Moravya Devleti'nin elçileri gelmiş ve kendi hükümdarları adına Bizans İmparatoru III. Mikhail'den yardım istemiştir. Bu dönemde Moravya'da misyonerlik faaliyeti gösteren Almanlar Latince vaaz etmekte Slav halkı ise bu vaazları anlamamaktaydı. Ayrıca Moravya Devletinde bulunan Alman ruhbanlar, Alman derebeylerin çıkarlarını korumak için Moravya halkını asimile etmeye çalışıyorlardı. Moravya Prensi Rostislav (846 – 870), ülkeye Kilise ve din aracılığı ile sızan Alman etkisinin, kendi halkı için yarattığı siyasal tehlikeyi görmüş ve Alman etkisini kırmak için Bizans İmparatorundan Moravyalılara Hıristiyanlığı Slav dilinde anlatabilecek ruhbanlar göndermesini talep etmiştir. İmparator bu görev için de Constantine ve Methodius kardeşleri seçmiştir. Bu görevlendirme üzerine Constantine ve Methodius, gerekli hazırlıklara başlamış ve bu amaçla önce Slavlar için bir alfabe oluşturmuşlardır. Bunun ardından da Moravya'daki dinî ayinlerde kullanılmak amacıyla bazı dinî kitapları Slavcaya çevirmişlerdir. Bu hazırlıkların tamamlanmasından sonra Constantine ve Methodius kardeşler 863 yılında yardımcılarıyla birlikte Moravya bölgesine giderek Ortodoks Hıristiyan inancını yaymaya başlamışlardır. Alman misyonerlerinden rahatsız olan Moravya yönetimi de Constantine ve Methodius'un faaliyetlerini desteklemiştir.¹³⁵ Bu ikili, burada Moravya hükümdarının da desteğiyle Moravyanın yerli ruhbanlarını yetiştirmek için bir okul açmış ve kapsamlı bir eğitim – öğretim faaliyeti sürdürmüştür. Yine bu çerçevede onlar, kilisede Slav dilinde ayinler yapmaya

¹³⁵ Bkz. Bönü St. Angelov, 5.

başlamıştır.¹³⁶ Constantine ile Methodius'un bu faaliyetleri Moravya'da bulunan Alman ruhbanlarını rahatsız etmiştir. Bu nedenle Alman din adamları Constantine ve Methodius, kardeşlerin çalışmalarını engellemek için bazı güçlükler çıkarmışlardır. Bu çerçevede onlar, kilisede ayinlerin sadece Kitabı Mukaddesin özgün dilleri olan İbranice, Grekçe ve Latince ile yapılabileceğini iddia etmiş ve Slav diliyle ayin düzenlenmesini sapkınlık olarak görmüşlerdir. Alman din adamlarının bu suçlamalarına rağmen, Constantine ve Methodius çalışmalarına devam etmiş ve yürüttükleri eğitim – öğretim faaliyetleri ile birçok öğrenci yetiştirmişlerdir¹³⁷

Constantine ve Methodius, Moravya Devletinde üç yıla yakın bir süre kaldıktan sonra ülkelerine dönmüşlerdir. Bunların Moravya'dan ayrılmasından sonra şartlar hızla Greklerin aleyhine dönmüş ve kısa süre sonra Grek usulü Hıristiyan öğretisinin tebliği yasaklanmıştır. Bu yasaklamanın ardından Methodius ve Constantine'in yetiştirdiği öğrenciler de takibata alınmış ve çeşitli sıkıntılarla karşılaşmıştır. Bu çerçevede Methodius'un öğrencilerinden genç olanlar Yahudi tüccarlara satılmışlar ve onlar tarafından Venedik'e götürülmüşlerdir¹³⁸. Yaşlı ve tanınmış olan Gorazd, Kliment, Lavrentiy, Naum ve Angelariy gibileri ise hapse atılmışlar daha sonra da sınır dışı edilmişlerdir.¹³⁹ Bu şekilde sınır dışı edilenlerin çoğu o sıralarda yeni Hıristiyanlaşan Bulgar Devletine sığınmış ve burada Bulgaristan'ın Hıristiyanlaşmasına katkıda bulunmuşlardır.

Bulgar Devletinin başkentine gelen Methodius'un öğrencileri vakit kaybetmeden burada eğitim faaliyetlerine başlamışlardır. Onlar halka din eğitimi

¹³⁶ Bojilov – Güzelev, 203 – 204.

¹³⁷ Bkz. Bönü St. Stanoev, 10.

¹³⁸ Mutafçiev – Mutafçieva, 128.

¹³⁹ Panayotov, 139.

vermenin yanı sıra din adamı da yetiştirmek için gerekli olan çalışmalara hız vermişlerdir. Kliment'in, kurduğu Ohrid Okulu ile halkı dinî konularda eğitmek üzere amaçlanan din adamlarının eğitimine başlanmıştır.¹⁴⁰ O, öğretmen ve vaazcı olarak yedi yıl çalışmış ve bu dönemde 3500'e yakın öğrenci yetiştirmeyi başarmıştır. Kliment, Bulgar Devleti için yaptığı büyük katkılardan dolayı Knyaz Boris'in varisi olan Simeon tarafından Bulgar Devletin ilk Slav Başpiskoposu olarak seçilmiştir.

Metodius'un öğrencilerinden Naum, Pliska'da kalarak kapsamlı bir eğitim faaliyetine girişmiştir. Kliment, Bulgar Devletinin başpiskoposu seçildikten sonra Naum öğretmen olarak onun yerini almıştır. Develot piskopos bölgesinde yedi yıl kalmış ve daha sonra Ohrid nehrinin kenarında kendi yaptırdığı manastıra çekilerek orada vefat etmiştir.¹⁴¹

Kliment ve Naum'un yaptıkları faaliyetler sayesinde Bulgar Devleti Slav yazısına kucak açarak Slav yazısının merkezi haline gelmiştir. Bulgar Devleti, Slav dilini kilise ayinlerinde ve Hıristiyanlığın yaygınlaşmasında kullanarak ayrıca bu dilin yaygınlaşmasına öncülük ederek üç (Kitabı Mukaddes) dili savunulara ağır bir darbe indirmiştir. Slav yazısı yavaş yavaş Güney Slavları (Sırlar, yer yer Arnavutlar ve Slovenler) ve Ruslar arasında yaygınlaşmıştır. Bu ülkelerde de yaygınlaşan Slav dili, yapılan dinî ayinlerde de sık sık kullanılmaya başlanmıştır. Slav dili sadece dinî - edebi yazı ve kültürün gelişmesi ile yetinmemiştir. Slav dili o güne kadar Hıristiyan dünyasında eğitim ve öğretimin temel kabul edildiği üç dil dışına çıkararak, ilk yenilik hareketini gerçekleştirmiştir. Bünyesinde farklı toplulukları barındırarak, daha

¹⁴⁰ Bkz. Todorov, 20; Mutaççiev – Mutaççieva, 129; Angelov – Sazdov, vd; 90 -91.

¹⁴¹ Bkz. Angelov – Sazdov, vd. 91.

sonraki yıllarda din ve dil açısından bir aile olarak kabul edilecek topluluğun temelini de bu şekilde oluşturmuştur.

E. TUNA BULGAR DEVLETİNİN HİRİSTİYANLIĞI RESMİ DİN OLARAK KABUL ETMESİNİN SONUÇLARI

Hıristiyan dininin Bulgar Devletinde yaygınlaşması bazı sonuçları beraberinde getirmiştir. Her şeyden önce Hıristiyanlığın Tuna Bulgar Devletinde resmi din olarak ilân edilmesi, halkın bir bölümü tarafından tepki ile karşılanmıştır. Bu sorun çözüldükten sonra, Hıristiyanlık tüm hızıyla insanlar arasında yayılmaya başlamıştır. Ancak Hıristiyanlığın yayılması kolay olmamıştır. Çünkü ülkede Hıristiyanlığın farklı mezheplerine mensup misyonerler faaliyet göstermekte ve bu misyonerler Hıristiyanlığı kendi anlayışlarına göre anlatmaktaydılar. Dolayısıyla Bulgar halkı arasında birbirinden farklı Hıristiyanlık anlayışı ortaya çıkmıştı. Bu durumun farkında olan, Boris misyonerlerin etkisini azaltmak ve ülkede Hıristiyan inancını hâkim kılmak için bağımsız Kilise kurma girişimlerini hızlandırmıştır. Hıristiyanlığın resmi din olarak ilân edilişi, Bulgar Kilisesinin kuruluşunu ve Kiril yazısının kabulünü ve yaygınlaşmasını hızlandırmıştır. Boris, Hıristiyanlığı ülkede hâkim kılmak için birtakım tedbirler alsa da bunlar onun bu uygulamalarına karşı olan isyanı önleyememiştir.

1. Hıristiyanlaştırma Karşısında Sergilenen Direniş ve İsyandar

Hıristiyanlığın, Tuna Bulgar Devletinde resmi din olarak kabul edilmesi, bazı bolyarların tepkisine neden olmuştur. Eski Bulgar geleneklerini terk etmek istemeyen bolyarlar, Hıristiyanlık vasıtası ile ülkenin Bizans'ın hâkimiyeti altına gireceği

endişesine kapılmışlardır. Ayrıca onlar Boris Knyaz'ın Hıristiyanlığın, Bulgar Devletinde yayılmasını sağlayarak babasının onur ve şerefini çiğnediğini iddia etmişlerdir. Bu şekilde düşünen bolyarlardan bir kısmı, halkı da yanlarına almayı başarmışlardır. Böylece on vilayetten (komitattan) oluşan bolyarlar ve halk, Hıristiyanlığın resmi din olarak kabul edilmesine karşı olduklarını söylemişler ve atalarının dinini yeniden hâkim duruma getirmeyi amaçlamışlardır. Bu nedenle Pliska sarayını kuşatan isyancı bolyarlar ve halk, Boris Knyaz'ın ordusu ve ona yakın bolyarlar tarafından şiddet kullanılarak isyan bastırılmıştır. Bu isyana öncülük eden 52 bolyar ölümle cezalandırılmıştır. Boris Knyaz, bununla yetinmemiş ve bolyarların ailelerini de daha sonra intikam peşine düşebilecekleri endişesi ile yok etmiştir.¹⁴² Üst kademedeki bulunanların yakını olan bu masum insanların ölümle cezalandırılmasına karşılık isyana katılan avam tabakası hiçbir şekilde cezalandırılmamış üstelik serbest bırakılmışlardır.¹⁴³ İsyanın çabuk bastırılmasının temel sebebi, eski inancı egemen kılmak isteyenlerin sayıca az olmasıdır. Muhafızların bu sayı azlığına karşılık Boris Knyaz'ın, kalabalık bir taraftar kitlesi ve güçlü bir ordusu bulunmaktaydı.¹⁴⁴

Bu süreçte Bulgar Devletinde yaşayan Slavlar, Hıristiyanlığın resmi din olarak kabul edilmesine karşı çıkan bolyarların bastırılmasında iktidarın yanında yer almışlardır. Buna karşılık Boris Knyaz, Slav aristokrasisini yönetime ortak etmiştir. İktidarın bu tutumu sadece Hıristiyanlığın yaygınlaşmasını sağlamamış aynı

¹⁴²Güzelev, 108; Blazius Klayner, İstoriya Na Bılgarya, edi. İvan Duychev – Karol Telbizov, Sofya 1977, 64.

¹⁴³ Bkz. Todorov, 18; Koev – Bakalov, 155; Fol – Güzelev, vd., 55; Ostrogorsky, 215; Panayotov, 111; Mutafçiev – Mutafçeva, 116.

¹⁴⁴ Snegarov, 1, 100 Godini Ot Pokristvaneto na Bılgarskiya Narod, 63.

zamanda idarede Slav unsurunun da söz sahibi olmasına imkân vermiştir. Bu şekilde Hıristiyanlaşma süreci Slavlaşma sürecini de beraberinde getirmiştir.¹⁴⁵

Boris Knyaz, takip ettiği politika ve yaptığı köklü reformlarla ülkesinde Hıristiyanlığı hâkim kılmış olsa da eski inançlar, halkın bir kesimi, özellikle de bolyarlar arasındaki varlığını devam ettirmekte ve tekrar ortaya çıkmak için fırsat kollamaktaydı. Beklenen bu fırsat, Boris'in 889 yılında tahtını oğlu Vladimir'e bırakarak bir manastıra çekilmesiyle ortaya çıkmıştır. Yeni hükümdar babasının Hıristiyanlığı halka zorla yayma uygulamasını terk etmiş ve bir süre sonra eski Bulgar inançlarına dönülmesini isteyen bolyarların teşvikiyle eski inançlarını hâkim kılmaya çalışmıştır. Bu çerçevede o, Hıristiyanlığı baskı altına almış ve eski Bulgar inançlarına dönme hususunda bazı adımlar atmıştır. Ancak onun bu girişimi manastıra çekilmiş olan babası tarafından önlenmiştir. Boris, oğlu Vladimir'in girişimleri karşısında ülke yönetimine tekrar el koymuş, oğlunu tahtan indirerek gözlerine mil çektirmiş ve Hıristiyanlığı yeniden egemen kılmıştır. O, kendi oğlunu kör etmek suretiyle halka ve bolyarlara bu uğurda engel tanımadığını ve bütün gücüyle bu yola devam edeceği mesajını vermiştir. Bu gelişmelerden sonra da Boris Knyaz bir toplantı düzenleyerek, küçük oğlu Simeon'u Tuna Bulgar Devletinin yeni hükümdarı olarak ilân etmiştir.¹⁴⁶ Bu suretle de Bulgaristan'da Hıristiyanlığın egemenliği pekişerek devam etmiştir.

2. Hıristiyanlığın Tuna Bulgar Devleti Üzerinde Bıraktığı İzler

Hıristiyanlığın, Bulgar devletinde resmi din olarak ilân edilmesi toplumun siyasi, sosyal ve ekonomik hayatında bir takım değişikliklere neden olmuştur. Bu değişiklikler ilk olarak siyasi hayatta varlığını hissettirmiş ve bunun bir göstergesi

¹⁴⁵ Bkz. Bojilov – Güzelev, 176.

¹⁴⁶ Bkz. Snegarov, 1, 100 Godini Ot Pokristvaneto Na Bılgarite, 64.

olarak ülkedeki feodal sistem güçlenmiştir. Çünkü o dönemde Hıristiyanlık, feodal sistemi destekleyen bir tavır sergilemiştir. İkinci değişiklik Bulgar Devletinin diğer Hıristiyan Avrupa devletleri arasındaki statüsünde olmuş ve Bulgar Devleti Hıristiyanlığı resmi din olarak kabul edince diğer Hıristiyan devletleri ile aynı statüye yerleşmiştir. Bu durum, uluslararası ilişkilerde de Bulgar devletinin otoritesini arttırmıştır. Üçüncü değişiklik olarak da Slav ve Bulgarlar arasında var olan etnik farklılıkların ortadan kalkması olmuştur. Böylece tek bir Bulgar topluluğunun doğması için yeni ortam oluşmuştur. Oluşturulan bu yeni ortamda Bulgar asıllı unsurlar, ilerleyen zaman içinde Slavların gölgesinde kalarak kendi dillerini kaybetmişlerdir. Slav dili ise kendi yapısını koruyarak daha da güçlenmiş ve Slav edebiyatı en parlak dönemini yaşamıştır. Buna karşılık Bulgar dili ve edebiyatı yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır. Böylece Bulgarlar dilleri ile birlikte kendi kimliklerini ve benliklerini de kaybetmeye başlamışlardır. Bu süreç Bulgarların Slavlaşmaya başlamalarının ilk adımı olmuştur. Hıristiyanlığın resmi din olarak kabul edilmesinin bir diğer sonucu ise bu din vasıtasıyla Bizans kültürünün ülkeye girmesi ve benimsenmesi olmuştur. Bu çerçevede Bulgar halkı kendi kültürü ile Bizans kültürünü birleştirip özgün bir kültür oluşturmuştur.¹⁴⁷

Tuna Bulgar Devletini oluşturan iki etnik topluluk kendilerini birleştiren Hıristiyan inançları sayesinde zaman içinde ortak bir kültürde birleşmişlerdir. Dolayısıyla Slavlar ve Bulgarlar inanç ve kültürler yerine tek bir inanç ve kültürün etrafında birleşmiştir. Bu çerçevede onlar, artık farklı tanrılar yerine Hıristiyanlığın teslis inancına inanmışlardır. Geleneksel ayinlerinin ve adetlerinin yerini ise vaftiz,

¹⁴⁷ Bkz. Kosev – Natan, vd., 96; ayrıca bkz. Angelov, *Obrazovane Na Bılgarskata Narodnost*, Sofya 1981, 244; Angelov, *İz Srednovekovnoto Ni Minalo*, Sofya 1990, 108 – 109.

perhiz, dua, haça, ikonlara ve azizlere tapınma ile günah çıkartma gibi Hıristiyan ayinleri yerlerini almıştır.

Hıristiyanlığın, Bulgar toplumunun üzerindeki etkisi, inanç ve ibadetlerle sınırlı kalmamış ve hayatın bütün alanlarında varlığını hissettirmiştir. Bu yeni din, kendi dünya görüşünü de beraberinde getirmiştir. Ancak bu din Bulgar halkının hayatına tümüyle nüfuz etmesine rağmen, bazı geleneksel inançları tamamen ortadan kaldıramamış ve bu eski inançlar Hıristiyanî bir kisve altında varlığını devam ettirmiştir. Bu konuya en iyi örnek, eski Slav inancına göre yıldırım tanrısı olan Perun'un, Hıristiyan inancında Aziz İliya olarak varlığını devam ettirmesidir.¹⁴⁸

Hıristiyanlığın, inanç esasları bazı geleneksel inançları üzerinde etkili olmasa da halkı birçok konuda ortak değerler etrafında birleştirmiştir. Onun bu özelliği sadece ibadet ve ayinlerle sınırlı kalmamış, ahlaki alanda da etkili olmuştur. Bu ahlâkî kuralların merkezinde de İncil yer almıştır. İncil esas alınarak belirlenen kurallar gereği, Tuna Bulgar Devletinde yaşayan bütün insanlardan devlet idaresine ve kilise yönetimine itaat etmeleri istenmiştir. Gerçekleştirilen bu ahlâkî ve fikrî birleşim Slavlar ile Bulgarlar arasındaki yaklaşımı daha da güçlendirmiş ve onların bir bütün olarak hareket etmelerini sağlamıştır.

Hıristiyanlık, Bulgar Devletine kendi ahlâkî kuralları ile birlikte, hukuki normlarını da getirmiştir. Tuna Bulgar Devletinde, Hıristiyanlığın kabulünden kısa bir süre sonra yeni yasalar külliyatı yazılmıştır. Daha önce Bizans'ta yürürlükte olan bu yasaların amacı, Hıristiyanlığın belirlemiş olduğu yasalar çerçevesinde halkın hukuki ilişkilerini düzenlemektir. Bu yasalar külliyatı içerisinde en çok dikkat çeken

¹⁴⁸ Bkz. Angelov, *Obrazovane Na Bılgarskata Narodnost*, 245.

Ekloga'dır.¹⁴⁹ Ekloga hükümleri, Bulgar Devletinde Hıristiyanlığın daha ilk yıllarında yürürlüğe konmuştur. İlk başta Grek dilinde yayılmış olan Ekloga hükümleri, daha sonra Bulgar toplumunun durumu dikkate alınarak, Slav diline tercüme edilmiş ve içeriğinde bazı değişiklikler yapılarak yürürlüğe konulmuştur. Aynı zamanda Ekloga yasaları ile birlikte Bizans imparatorluğundan, Nomokanon¹⁵⁰ adında başka bir yasalar külliyatı da alınmıştır. Nomokanon külliyatı daha erken dönemlerde Slav diline Metodius¹⁵¹ tarafından tercüme edilmiştir. Ekloga, insanlar arasındaki ilişkileri düzenleyen kanunları içerirken, Nomokanon ruhani alandaki ilişkileri ve halkın dinî yaşantısıyla ilgili düzenlemeleri içermekteydi. Ekloga ve Nomokanon külliyatları temel alınarak, Boris zamanında Bulgar Devletinde ilk yerel kanunlar külliyatı oluşturulmuştur. Bu yasalar külliyatının ismi “İnsanları Muhakeme Etme Kanunları” olmuştur. Bu kanun kitabı, ceza hükümlerini içermektedir. Bu hükümler, Ekloga'nın XVII. babından alınmıştır, ancak Hıristiyan inancı doğrultusunda bazı değişiklikler yapılmıştır.¹⁵²

¹⁴⁹ Ekloga; Bizans imparatoru III. Leon'un 726'da kendisi ve oğlu adına yayınladığı Justinianus yasalarını esas alan ve Grekçe yazılan yasa külliyatıdır. Ceza hükümleri çok sert olan bu külliyat ile askeri disiplin sağlanmış, devlet hazinesine yeni gelir kaynakları bulunmuş, köylülere daha güvenli gelecek ve deniz ticaretinin gelişmesi sağlanmıştır. Bizans'ın günlük pratik ihtiyaçlarına cevap veren Justinianus yasalarında cezalar, para ve ölüm iken, Ekloga'da burun ve dil kesme, göze mil çekme gibi bedeni cezalara dönüştürülmüştür. Bu kanun külliyatı daha sonra Slavcaya çevrilmiş ve Slav - Bulgar hukuk sisteminin oluşmasında etkili olmuştur (<http://sozluk.sourtimes.org/show.asp?t=ekloga>).

¹⁵⁰ Nomokanon; Grekçe bir kelimedir, nomo - dünyevi yasalar ve kanon- kilise yasaları anlamına gelmektedir (Angelov, İz Srednovekovnoto Ni Minalo, 110).

¹⁵¹ Metodiy, Selanik'te dünyaya gelmiştir, Bizanslı yüksek memur ailesinde yetişmiş. Kardeşi Konstantin ile Slav alfabesini yazmışlardır (Bonü St. Angelov, Slav Alfabetini Yaratan Kiril İle Metodiy Kardeşler, çev. Türker Acaroğlu, İstanbul 1970, 3).

¹⁵² Slav ve Bulgarlar arasında Hıristiyanlıktan önce nadir de olsa her iki grup arasında evlilikler yapılmıştır. Hıristiyanlıktan önce iki topluluk arasında evliliklerin az yapılmasının başlıca sebeplerden birisi, Slav ve Bulgarların yaşam tarzlarının farklı olmasıdır. Ayrıca dinî ve ahlâkî farklılıklar da bu tür birleşmelere engel teşkil etmiştir. Hıristiyanlığın devlet içerisinde resmi din olarak ilân edilmesi, Slav ve Bulgarlar arasındaki farklılığı azalttığı için evliliklere engel olan şartlar da ortadan kalkmıştır. Böylece Slavlar ve Bulgarlar arasında evlilikler daha kolay bir şekilde gerçekleştirilmiştir (Angelov, İz Srednovekovnoto Ni Minalo, 109 – 110).

Tuna Bulgar Devletinde Hıristiyanlaşmanın bir sonucu olarak, Slavlar ile Bulgarlar arasında oluşturulan birlik ve beraberlik, evlilikler yolu ile daha da perçinleştirilmiştir. Ancak iki topluluk arasında yapılan bu tür birliktelikler Bulgar toplumunun Slavlar içinde asimile olmasıyla sonuçlanmıştır.¹⁵³

F. BORİS'İN BULGAR KİLİSESİNİ BAĞIMSIZLAŞTIRMA MÜCADELESİ

Boris Knyaz, ülkesini Bizans etkisinden kurtarıp tekrar tam bağımsızlığını elde edebilmesi için bağımsız bir Kilise kurma kararı almıştır. O, bu kararı gerçekleştirmek için hızla çalışmalara başlamıştır. Ancak bu çalışmalar, Bulgar Kilisesinin nasıl kurulacağı ve statüsü gibi sorunlarla karşılaşmıştır. Buna göre kurulacak bağımsız Kilisenin İstanbul patrikliği karşısında konumu ne olacaktı? Bulgar Devleti, Bizans ruhbanları tarafından Hıristiyanlaştırılmıştı. Bu nedenle Bizans, kurulacak Bulgar Kilisesini kendilerine bağlı bir piskoposluk olarak kabul edebileceğini bildirmişti. Çünkü bağımsız bir Bulgar Kilisesinin kurulmasına izin verilmesi sadece fiili olarak değil, aynı zamanda hukuki olarak da, Bulgar hükümdarını Bizans hükümdarıyla aynı konuma getirmiş olacaktı.¹⁵⁴

Bizans'ın, Bulgar Kilisesi için belirlediği statü, Bulgar hükümdarı Boris Knyaz'ı tatmin etmemiştir. Boris, sadece kendisine bağlı bağımsız bir Bulgar Kilisesinin kurulmasını istemekteydi. Hedeflenen bağımsız Kilise kuruluşu ile Bulgarların dinî idaresi, Bizans diplomasinin etkisinden kurtulmuş olacaktı. Bulgarlar, Hıristiyanlığı Bizans Devletinden kabul etmiş fakat yapılan antlaşmada, Bulgar Kilisesi hakkında herhangi bir karar alınmamıştı. Bu konunun neden o zaman

¹⁵³ Angelov, *Obrazovane Na Bılgarsakata Narodnost*, 248.

¹⁵⁴ Güzelev, 183.

bir karara bağlanmadığı ise kesin olarak bilinmemektedir. Boris Knyaz, antlaşmadaki bu boşluktan yararlanarak hedefine ulaşmak istemiştir.¹⁵⁵

Boris Knyaz'ın bağımsız Kilise kurma istemisinin bir diğer sebebi de ülkede Hıristiyanlığın kabulü esnasında manevi açıdan oluşan kaostur. Bulgar hükümdarı bu manevi kaosu giderebilmek için çareler aramaya başlamıştır. Boris'in Kilise kurma isteğinin sebebi sadece ülkesinde düzeni sağlayıp, Bizans ile diğer devletlerden bağımsız olmak ve Bizans hükümdarıyla aynı statüde olmak değildi. O, aynı zamanda kuracağı Kilisenin Bulgar halkına özgü bir Kilise olmasını istemiştir. Boris, daha baştan Bizans'ın siyasi müdahalelerini önlemek için bir an önce bağımsız Kilise kurması gerektiğini anlamıştır. Fakat Bulgar Kilisesinin bağımsızlığı, onun siyasi bağımsızlığı ile iç içeydi. Çünkü Boris Knyaz, Hıristiyanlığı Bizans'tan kabul edince bir anlamda Bizans'ın tahakkümü altına girerek tam bağımsızlığını yitirmişti.¹⁵⁶ Bu durumdan rahatsız olan Bulgar hükümdarının bağımsız bir Kilise kurma isteği daha da artmıştır. Bu nedenle o, İstanbul patriği Photios'a, Hıristiyanlığın temelleri ve ahlâkî değerleri ile ilgili bazı sorularla birlikte bağımsız Kilise kurma fikrini de bir mektupla sormuştur. Bu mektupta Boris Knyaz, Bulgar Devletinde de İstanbul'daki gibi bir patrikhane kurmak isteğini dile getirmiştir.¹⁵⁷ İstanbul patriği, Bulgar hükümdarına gönderdiği mektupta Hıristiyanlığın temel dogmalarını ve yapılan evrensel konsillerin kararlarını açıklamıştır. Bu bilgilerden sonra Patrik Bizans'la olan siyasi ilişkilerinden dolayı, Boris Knyaz'ın bağımsız Kilise kurma talebine açık bir şekilde itiraz etmiş ve bunun mümkün olmayacağını söylemiştir. Photios'a göre Bulgar hükümdarı, vaftiz babası rolünü üstlenen Bizans İmparatorunun manevi oğlu

¹⁵⁵ Güzelev, 178 – 179.

¹⁵⁶ Güzelev, 181.

¹⁵⁷ Kosev – Natan vd., 97.

olmuştur. Bundan dolayı Boris, Bulgar Devletini Bizans aracılığı ile Hıristiyanlığı kabul eden diğer Hıristiyan milletler ailesine katmak zorundadır. Patrik, mektubunun ikinci bölümünde ise Knyaz'a, Hıristiyan ahlâkı çerçevesinde halkını nasıl idare etmesi gerektiği ve kendisinde ne tür vasıfların bulunması gerektiğine dair nasihatlerde bulunmuştur.¹⁵⁸ Photios'un, kurulacak Bulgar Kilisesinin, Grek Piskoposluğu idaresinde, İstanbul Patrikliğine bağlanmasını ve onun idaresi altında varlığını sürdürmesini istemesi, Bulgar hükümdarının bağımsız Kilise kurma arzusuna ters düşmekteydi.¹⁵⁹

Boris Knyaz, aldığı olumsuz cevap karşısında amacına ulaşmak için yeni çözüm arayışına girmiştir. Bu nedenle o, İstanbul ve Roma Kiliseleri arasında var olan üstünlük mücadelesinden faydalanmak istemiştir. Bulgar hükümdarı Bizans'a karşı Roma Kilisesinin desteğini alabilmek için Roma ile diplomatik ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Boris Knyaz, bu girişimlerinin olumlu karşılanacağını düşünmekteydi.¹⁶⁰ Çünkü Roma ile Bulgar Devleti arasında bir antlaşma olmaması için geçerli bir neden yoktu. O dönem Romanın lideri olan Papa Nikolay, Bizans Photios'un otoritesine darbe vurmak için her fırsatı değerlendirmekteydi. Bu onun için bulunmaz bir fırsattı.

Bulgar hükümdarının Roma'nın desteğini kazanmak istemesinin bir nedeni de Roma'nın Avrupa devletleri üzerindeki nüfuzu idi. Papa Nikolay, Batı Avrupa siyasi dünyasında büyük bir etki ve otoriteye sahipti. Bulgar Devletinin Papa ile yapacağı işbirliği neticesinde, Bizans ile ortaya çıkacak muhtemel bir çatışmada, Batı Hıristiyan devletleri de Bulgar Devletine siyasi açıdan yardım edeceklerdi.¹⁶¹ Bütün

¹⁵⁸ Angelov – Sazdov vd., 74.

¹⁵⁹ Bkz. Güzelev, 183; ayrıca bkz. Panayotov, 113; Ostrogorsky, 215.

¹⁶⁰ Angelov – Sazdov, vd., 75.

¹⁶¹ Güzelev, Knyaz Boris Pırvi, 191 – 194.

bu koşulları lehine çevirmek isteyen Bulgar hükümdarı, Frank Kralı Lüdvik ile siyasi ittifakı yenilemiş ve böylece Roma Kilisesi ile temas kurmuştur. 866 yılında Knyaz Boris, Frank kralı ile irtibata geçerek ondan Bulgar halkına Hıristiyanlığı en doğru şekilde öğretecek ruhbanlar göndermesini istemiştir. Bu esnada da, Roma'ya Bulgar delegeleri göndermiştir. Bulgar delegeleri Papa'ya ve diğer bazı ruhban sınıfına hediyeler takdim etmişlerdir. Sunulan bu hediyelerin içersinde Knyza'nın, Hıristiyanlık karşıtı isyancı bolyarlara karşı kullandığı kılıç ta yer almaktaydı. Bu kılıç ile Hıristiyanlık adına isyancılara karşı mücadele edilmiş ve zafer kazanılmıştı. Boris Knyaz bu değerli hediyelerle Papa Nikolay'ı etkilemek istemiştir.¹⁶²

Roma ile İstanbul Kiliseleri arasındaki çekişmelerin hat safhaya ulaştığı bir dönemde Roma'ya gelen Bulgar elçileri, Papa tarafından memnuniyetle karşılanmıştı. Papa, Bulgar Kilisesini Roma Kilisesinin emri altına girmiş gibi görmekteydi. Sürekli halkları kendilerine bağlama ve Hıristiyanlaştırma yarışında olan Roma ve Bizans Kiliseleri bir bölgeyi kendilerine bağladıklarında aynı anda egemenliği altına almış sayılmaktaydılar. Bu durumda Roma, doğuda Bizans'a karşı zafer elde etmiştir.¹⁶³

Yukarıda da ifade edildiği gibi iki ülke arasında kurulan ilişkiden her iki taraf da memnundu. Boris Knyaz, Roma ile kurduğu ilişkiyi daha da geliştirmek istemişti. Bu nedenle o, daha önce Bizans'tan istediği ancak yeterli cevap alamadığı konularda Roma'dan yardım istemiştir. Bulgar hükümdarı ülkesinde Hıristiyanlığı Roma'nın belirlemiş olduğu esaslar üzerinde yeniden tesis etmeye çalışmıştır. Knyaz,

¹⁶² Sıbev, 204; Mutafçiev – Mutafçieva, 118.

¹⁶³ Güzelev, 199.

mektuplar aracılığı ile Papa'ya dinî alandan askeri alana kadar hemen hemen her konuda sorular sormuştur.¹⁶⁴

Knyaz tarafından Papaya yöneltilen önemli sorulardan bir tanesi de, kilise hiyerarşisi ve bağımsız bir Bulgar Kilisesinin kurulması ile ilgiliydi. Bulgar hükümdarının, Roma'ya gönderdiği elçiler, Papadan kurulması düşünülen Bulgar Kilisesi hakkında bilgi almışlardır. Bu bilgiler arasında, Bulgar Devletine patrik unvanıyla birisinin görevlendirilme olasılığı olup olmadığı, eğer bu mümkün ise patriğin kimin tarafından tayin edilmesi gerektiği. Ayrıca gerçek patrik sayısı kaç olduğu, bu patriklerin içinde Roma patriğinden sonra kim ikinci sırada geldiği hakkında bilgi istemişlerdir. Knyaz'ın, Papa'ya yönelttiği bu sorulara alacağı cevap bağımsız bir Kilise kurma olasılığının göstergesi olacaktı.¹⁶⁵

Papa, Bulgar Kilisesine bir patrik tayin edilmesi konusunda tam net bir cevap verememekle birlikte şu açıklamaları yapmıştır: “...size patrik tayin edilmesi mümkün mü diye soruyorsunuz. Fakat bu konu hakkında size kesin bir cevap vermemiz şu an için mümkün değildir. Ancak sizin topraklarınıza gönderdiğimiz elçilerimiz döndükten sonra cevap verebiliriz. Fakat ilk etapta size bir piskopos gerekmektedir. Tanrı'nın izni ile ilerleyen zaman içerisinde sizin topraklarınızda Hıristiyanlık daha fazla yaygınlaşarak, değişik bölgelerde kurulan kiliselere piskoposlar tayin edilip, bunların içerisinde biri seçilerek patrik olmasa da başpiskopos unvanını taşımalıdır”.¹⁶⁶

Papa Nikolay'ın Boris'e gönderdiği mektup, onun sorularına karşı net bir cevap niteliğinde olmasa da, İstanbul Patriği Photiyos'un nasihatlerle dolu mektubu

¹⁶⁴ Sıbev, 205 – 206.

¹⁶⁵ Sıbev, 208; ayrıca bkz. Bakalov – Pavlov, 230; Mutafçiev – Mutafçieva, 119; Koev – Bkalov, 156; Angelov – Sazdov, vd., 75;

¹⁶⁶ Bkz. Bakalov – Pavlov, 230.

ile karşılaştırıldığında Roma'nın Tuna Bulgar Devleti yanında yer aldığı bir göstergesi sayılmıştır. Papa, Bulgar hükümdarının sorduğu sorulara kısa ve net cevaplar vermiştir. O, birçok konuda Knyaz'ın duymak istediği cevabı tahmin etmiş ve ona göre cevap vermiştir.¹⁶⁷

Papa, Knyaz Boris'e yazdığı cevaplarda İstanbul Kilisesini kötülemeyi de unutmamıştır. Papa, İstanbul Kilisesinin gerçek Hıristiyanlık yolunda olmadığını, kanonlarında ve dinî uygulamalarında bir sürü anlaşmazlıkların var olduğunu iddia etmiştir. Buna karşılık Roma Kilisesinin ise Hıristiyanlığı en mükemmel şekilde yaşadığını vurgulamıştır.¹⁶⁸

Papa Nikolay, Bulgar hükümdarına 866 yılı Kasım ayında sorularının cevaplarını bir heyet aracılığı ile göndermiştir. Papanın gönderdiği heyetin başında Formoza Portuenski ve Pavlos Populonski adlı iki piskopos yer almıştır. Onlarla birlikte, Bulgar topraklarından geçip İstanbul'a gidecek olan Donat Ostiyski, Roma Kilisesinin papazları Liv ve Diyakos Marin de heyette hazır bulunmuşlardır.¹⁶⁹ Onlar, Bizans'ın İstanbul Patriği Photios'un patrik seçiminde kurallara uymadığı gerekçesiyle yaptığı seçimin Papa tarafından protesto edildiğini bildirmek için İstanbul'a doğru hareket etmişlerdi. İstanbul Patriği Photios'un ise, Papanın protestosuna cevabı gecikmemiştir. Photios, Roma Kilisesinin Bulgar Kilise meselesine karışmaması gerektiğini bildirerek, Roma Kilisesinin gerçek Hıristiyanlığın dogmalarından ve pratiğinden uzaklaştığını iddia etmiştir.¹⁷⁰

Tuna Bulgar Devletine gelen Roma din görevlileri zaman kaybetmeden çalışmalara başlamıştır. Bizans ruhbanları Bulgar Devletinden gönderilmiş ve onların

¹⁶⁷ Bkz. Bojilov – Güzelev, 179.

¹⁶⁸ Bkz. Angelov – Sazdov, vd., 76; Bojilov – Güzelev, 179.

¹⁶⁹ Bkz. Güzelev, 209 – 210; Mutafçiev – Mutafçieva, 119; Sıbev, 209.

¹⁷⁰ Mutafçiev, 159.

o zamana kadar yaptıkları tüm faaliyetler geçersiz sayılmıştır. Bu kadarla da yetinilmeyerek, Bizans ruhbanlarının vaftiz ayinleri geçersiz saymışlar. Roma din adamları Bulgar halkını yeniden vaftiz etmeye ve Hıristiyanlığı kendi kriterlerine göre anlatmaya başlamışlardır.¹⁷¹ Bu şekilde Tuna Bulgar halkı, önce İstanbul Kilisesi tarafından daha sonra da Roma Kilisesi tarafından olmak üzere iki kez vaftiz edilmiştir.

Papanın gönderdiği ruhban heyeti, bütün gücüyle Hıristiyanlık öğretisini halk arasında yaymaya başlamıştır. Boris Knyaz, en çok Formoza Portuenski'nin şahsiyetinden etkilenmiştir. Formoza'nın tükenmek bilmeyen enerjisi ve davranışlarıyla Boris'in üzerinde önemli etki yaratmıştır. Knyaz, Formoza'nın yapısı ve kişiliğinde genç Bulgar Kilisesinin başına geçebilecek şahsiyeti görmüştür. Boris Knyaz'ın, Formoza'yı Bulgar Kilisesinin başına geçirebilmesi için, Papa Nikolay'dan izin alması gerekmektedir. Bu amaçla o, Roma'ya elçi göndermiştir. Roma'ya giden Bulgar elçileri, Papa Nikolay'dan Boris Knyaz adına Formoza'yı Bulgar Kilisesinin başına başpiskopos olarak görevlendirmesi ve topluma dini öğretecek, daha fazla Hıristiyan misyonerin gönderilmesi için de ricada bulunmuşlardır.¹⁷² Papa, Bulgar Devletinde kurulacak bağımsız Kilisenin ve yeni bir piskoposun kendisinin otoritesini sarsacağını düşünmüş ve bu nedenle, Boris Knyaz'ın isteğini nazik bir şekilde reddetmiştir. Papa Nikolay, bu olumsuz cevabını haklı göstermek için Formoza'nın zaten başında durduğu bir piskoposluk bölgesinin olduğunu ve oradan ayrılamayacağını söylemiştir.¹⁷³ Bu gelişmeler sonucunda da Papa, Formoza'yı Roma'ya geri çağırmıştır.

¹⁷¹ Bkz. Kosev – Burmov, vd., 98; Mutafçiev – Mutafçieva, 119; Güzelev, 212.

¹⁷² Güzelev, 228; Bojilov – Güzelev; 181; Dinkov, 33.

¹⁷³ Papa Nikolay'ın, Formoza'yı Bulgar Kilisesinin başpiskoposu olarak tayin etmemesi yaptığı hataların en büyüğü olmuştur. Papanın yaptığı bu hata Roma ile Bulgar Devleti arasındaki ilişkiler

Papa Nikolay ve ondan sonra papalık tahtına oturacak II. Adrian'ın, Bulgar Kilisesinin başına Formoza'yı geçirmek istememelerinin nedeni değişik sebeplere bağlanmıştır. İddialara göre Papa Nikolay ve II. Adrian'ın Knyaz'a ret cevabı vermeleri, Bulgar Devletine Formoza ile gelen piskopos Pavlus'un Formoza ve Knyaz'ın Papa'ya karşı işbirliği yaptığı şeklinde çıkardığı dedikodular neticesinde olmuştur. Bu durumu fark eden Boris Knyaz piskopos Pavlus'un, daha fazla Bulgar Devletinin sınırları içerisinde kalmasını ve faaliyet göstermesini istememiştir.¹⁷⁴

Papa Nikolay, Tuna Bulgar Devletinde Roma Kilisesinin misyonunu devam ettirmesi için, Formoza yerine Grimuald Polimartiyiski'yi göndermeyi düşünmüştür. Çok iyi bir şekilde hazırlandığı bu planını gerçekleştirebilmesi için Papa Nikolay'ın ömrü yetmemiştir. Papanın ölümü nedeniyle Bulgar elçileri ve onlarla birlikte gönderilmesi düşünülen piskoposların ve papazların, Bulgar Devletine gönderilmeleri ertelenmiş ve Papa Nikolay'ın cenaze merasiminin tamamlanması beklenmiştir.¹⁷⁵

Papa Nikolay'ın vefatı, Bulgar Kilisesinin başına getirilmek istenen Formoza'nın bu göreve gelme olasılığını daha da zorlaştırmıştır. Papa Nikolay'ın yerine göreve gelen yeni Roma Papası II. Adrian (867 – 872) Knyaz'ın isteğini kesin bir cevapla reddetmiştir. Ancak yeni Papa, Bulgar Devleti üzerindeki nüfuzu kaybetmemek için tahta çıktıktan sonra, ilk iş olarak Bulgar Devletine gönderilmeleri önceden kararlaştırılan misyonerleri ve elçileri göndermiştir. Papa Adrian'ın yaptığı

zedelemiştir. Aynı zamanda durum bu kadarla kalmayıp, İstanbul ve Roma Kiliselerinin Avrupa'daki Kilise hâkimiyeti için verdikleri mücadelenin kaderini de belirlemiştir. Sonraki papalar yapılan bu hatayı, Papanın varisleri her ne kadar düzeltmeye çalışmışlarsa da, siyasi olaylar kendi aleyhlerinde geliştiği için bir sonuç alamamışlardır (Bkz. Bakalov – Pavlov, 230; Koev – Bakalov, 156; Bojilov – Güzelev, 182)

¹⁷⁴ Güzelev, 233.

¹⁷⁵ Bkz. Güzelev, 229 – 230.

tek değişiklik, önceki papa Nikolay adına hazırlanmış olan mektupları kendi adına imzalayarak Bulgar hükümdarına göndermesi olmuştur.¹⁷⁶

Bulgar hükümdarı Boris, bağımsız Kilise kurma hususundaki istekleri Roma tarafından birkaç defa reddedilmiş olsa da, o bu fikrinden vazgeçmemiştir. Boris, bu konu hakkındaki kararlılığını göstermek için 868 yılında Roma tarafından Bulgar topraklarında görev yapmak için gönderilen Formoza Portuensi ile Pavlos Populonski'nin geri gönderilmelerinde onlarla birlikte Petros adındaki Bulgar elçisi de Roma'ya gönderilmiştir. Roma'ya geldiklerinde Papa II. Adrian'ın huzuruna çıkan Bulgar elçisi, Papa'ya Bulgar hükümdarının gönderdiği mektubu takdim etmiştir. Boris Knyaz, gönderdiği mektubunda Bulgar Devletinin başpiskoposu olarak, diakos Marin'i veya Roma Kilisesi kardinallerinden, Bulgarlar tarafından seçilecek birinin tayin edilmesini rica etmiştir. Papa II. Adrian, Bulgar hükümdarının başpiskopos olarak istediği kişinin İstanbul'da yapılacak olan konsilde Roma Kilisesini temsil etmekle görevli olduğunu söylemiştir. Fakat Papa, Boris'i tamamen Roma'dan uzaklaşmasını önlemek için İpodiakos (yardımcı diakos) Silvestre adında birini, Bulgar Kilisesine başpiskopos olarak seçmeleri için göndermiştir. Bulgarların, başpiskopos olarak seçmeleri için Papa tarafından gönderilen Silvestre, ruhbanlar sınıfının alt kademelerinde yer almaktadır. Silvestre, İpodiakos rütbesini taşımaktaydı. Bu onun kilisede tek başına ayin yapacak durumda olmadığını ifade etmekteydi.¹⁷⁷ Bu yüzden Bulgar hükümdarı Boris, Silvestre'in başpiskopos olma özelliği taşımadığını gördüğünde, onun daha fazla Bulgar Devletinde kalmasının bir anlamı olmadığını düşünerek diğer Roma piskoposları ile birlikte onu Roma'ya geri göndermiştir. Roma'ya dönen bu heyet, Boris Knyaz'ın onlardan gönderdiği

¹⁷⁶ Bkz. Bojilov – Güzelev, 182; Dinkov, 33; Bakalov – Pavlov, 230.

mektubu da Papa Adrian'a vermişlerdir. Mektupta, Boris Knyaz daha önceki mektuplarının aksine sert bir üslup kullanmış ve Papaya piskopos Formoza'yı ya da diakos Marin'i, Bulgar Kilisesinin başpiskoposu olarak atamasını istemiştir. Papa Adrian, Knyaz'ın gönderdiği mektubu okuduktan sonra, Bulgar Devletinin yavaş yavaş Roma Kilisesinin elinden kaymaya başladığını fark etmiş. Bu gelişmeler sonucunda Papa Adrian, Boris Knyaz'a gönderdiği teferruatlı mektupta, Formoza ve diakos Marin dışında her kimi başpiskopos olarak görmek isterse onu hemen bu görev için atayacağını bildirmiştir. Roma'nın verdiği bu cevap Bulgar hükümdarını tatmin etmemiştir.¹⁷⁸

Boris Knyaz'ın, bağımsız bir Kilise kurmak için üç yıl boyunca Roma Kilisesini ikna çalışmaları karşısında Papanın meşru bir zemine dayanmayan direnişi, Bulgar hükümdarını Roma Kilisesinden uzaklaştırmıştır. Boris Knyaz, uzun mücadeleler sonunda siyasi kaygıların, dinî duyguların önüne geçtiğini anlamıştır. Boris Knyaz'ın, hükümdarlığı boyunca tek bir amacı vardı; Hiç kimsenin egemenliği altına girmeden ülkesinde birlik ve beraberliği sağlamaktı. O, bu nedenle ülkenin bağımsızlığını ve Hıristiyanlığı Bulgar halkına en iyi şekilde öğretebilmek için önce Bizans'tan ardından da Roma'dan yardım istemiştir. Her iki tarafta siyasi otoriteleri sarsılacak endişesiyle Boris Knyaz'ın bağımsız Kilise kurma girişimlerine karşı çıkmışlardır. Bizans, onun isteğini açık bir şekilde geri çevirmiştir. Roma ise siyasi manevralarla oyalamıştır. Bu durum karşısında Boris Knyaz, Roma'yı bırakıp tekrar İstanbul Kilisesine yönelmiştir.¹⁷⁹

Yukarda zikrettiğimiz gelişmeler yaşanırken, Bizans imparatorluk sarayında ve İstanbul Kilisesinde de büyük değişiklikler meydana gelmiştir. Bizans İmparatoru

¹⁷⁸ Güzelev, 239; Bojilov – Güzelev, 183; Koev – Bakalov, 156.

¹⁷⁹ Bkz. Mutaftçiev – Mutaftçieva, 120.

III. Mikhail bir suikast sonucu hayatını kaybetmiş yerine I. Basileios (867 – 886) tahta geçmiştir. Bizans İmparatorunun değişmesi ile Roma düşmanı olan patrik Photios görevinden alınmış ve onun yerine patrik olarak Ignatios tayin edilmiştir.¹⁸⁰

Bütün Bizans hükümdarları gibi I. Basileios da kilise işleriyle ilgilenmiştir. Fakat Basileios, selefi imparator Mikhail'in siyasetini takip etmemiştir. Basileios farklı bir yol takip etmiştir. O, Roma'ya karşı daha ılımlı olan Ignatios'u patrik seçerek Roma ile yeniden bağlantı kurabilme yollarını aramıştır.¹⁸¹ 869 – 870 yılında Bizans'ın başkenti İstanbul'da bir konsil düzenlenmiştir. Bu konsile beş büyük Kilisenin temsilcileri katılmışlardır. Konsil esnasında İstanbul ve Roma Kiliseleri arasında bir yakınlaşma olmuştur. Bunun sonucunda konsilde, İstanbul'un eski patriği aforoz edilmiştir. Bu konsilde Kavhan Petrus önderliğinde Bulgar elçileri de hazır bulunmuşlardır. Bulgar hükümdarı tarafından gönderilen elçilerin görevi, bir toplantıda Bulgar Kilisesinin statüsünün ele alınması ve bu konunun bir karara bağlanmasını sağlamaktır.¹⁸² Bulgar elçileri, konsilin kapanışı için Ayasofya kilisesinde yapılacak olan törene katılma hakkını elde etmişlerdir. Bulgar elçilerinin törene katılması Bulgar Devleti açısından olumlu bir sonuç vermiştir.

Konsilden üç gün sonra İmparator Basileios, Papa'nın gönderdiği elçileri saraya davet etmiştir. Bu elçiler piskopos Donat Ostiyski, Stefan Nepski ve Diakos Marin'dir. Onlarla birlikte İskenderiye, Antakya ve Kudüs Patrikhanelerinin temsilcileri de bu davette hazır bulunmuşlardır. Bu davette Bulgar Kilisesinin hangi patrikhaneye bağlanması gerektiği konusu görüşülmüştür. Müzakereler sonrası İstanbul Kilisesine bağlılık kararı çıkmıştır. Bu karara Papanın gönderdiği elçiler

¹⁸⁰ Bkz. Bojilov – Güzelev, 183.

¹⁸¹ Bkz. Ostrogorsky, 218.

¹⁸² Bkz. Sıbev, 213; Koev – Bakalov, 156; Angelov – Sazdov, vd., 77.

itiraz etmiş olsalar da sonuç değişmemiştir. Toplantıda hazır bulunan papazların onayı ile Bulgar Kilisesi başpiskoposluk olarak tanınmıştır.¹⁸³ Bulgar Kilisesiyle ilgili kararın alındığı toplantı sonunda Bulgar temsilcilerine, Grekçe yazılmış bir mektup verilmiştir. Bu mektupta Bulgar Kilisesinin, İstanbul Kilisesine bağlandığı bildirilmiştir. Bu karar doğrultusunda Boris Knyaz, Bulgar topraklarında faaliyet gösteren Roma misyonerlerini sınır dışı etmiştir. Roma misyonerlerinden boşalan yerlerde, Bizans ruhbanları misyonerlik faaliyetlerini devam ettirmişlerdir.¹⁸⁴ İmparator, konsilde alınan kararlar doğrultusunda İstanbul Patriği Ignatios'a, Bulgar Kilisesinde görev yapmaları için bir başpiskopos ve birkaç piskopos takdis ettirmiştir. Bulgar Kilisesi, İstanbul patrikliğinin hâkimiyetini kabul etmiş ve bunun karşılığında bir nevi muhtariyet elde etmiştir.¹⁸⁵ Konsilde alınan karara göre Bulgar Kilsesi Doğu kiliseler listesinde sekizinci sırada yer almıştır. Bulgar Kilisesinin önünde dört patrikhane ve üç eski başpiskoposluk bulunmaktadır. Bulgar Kilisesi diğer Doğu Kiliselerine göre özel konumdadır. Onun bu durumu devletlerarasındaki kiliselerle olan ilişkilerine de yansımıştır.¹⁸⁶

Bizans, Bulgar Knyaz'ına karşı olan sorumluluklarını yerine getirmek için hemen harekete geçmiştir. Roma ruhbanlarının, Bulgar Devletinden gönderilmesinden sonra, İstanbul Patriği tarafından Bulgar Kilisesine başpiskopos olarak tayin edilmiş olan Yosif, beraberinde bir grup ruhbanla birlikte görev yeri olan Bulgar Devletine gelmiştir. Burada görevli olan Bizans ruhbanları, Bulgar Kilisesini, Doğu Kilise modeline uygun bir şekilde teşkilatlandırmak için çalışmalara başlamışlardır. Bu gelişmelerle Boris Knyaz büyük bir siyasi başarı elde etmiştir.

¹⁸³ Bkz. Bakalov – Pavlov, 232–233.

¹⁸⁴ Bkz. Güzelev, 254.

¹⁸⁵ Bkz. Ostrogorsky, 219.

¹⁸⁶ Bkz. Sıbev, 232.

Bulgarlar yarı bağımsız Kilise oluşturma imkânlarını Bizans'ın onayı ile değil, konsilde bulunan tüm patrikhanelerin temsilcilerinin kararı sonucunda elde etmişlerdir. Böyle bir kararın alınması, İstanbul Kilisesinin, Bulgar Kilisesi üzerindeki etkisini azaltmıştır. Dolayısıyla yarı bağımsız Bulgar Kilisesi için önemli adım atılmıştır.

Bulgar Kilisesinin ilk dinî liderinin, İstanbul Kilisesinin onayı ile tayin edilmesinde Bulgar hükümdarının da görüşü alınmıştır. Oluşturulan Bulgar Kilisesi, İstanbul Kilisesine bağlı olsa da, Bizans'ın onun iç işlerine karışma yetkisi yoktu. Hatta Bizans tarafından tayin edilen ilk başpiskopos Yosif'in ardından Kliment Ohridski'nin ilk Bulgar başpiskoposu olarak tayin edildiğinde İstanbul Kilisesine haber verilmemiş ve kilisenin onayı alınmamıştır.¹⁸⁷ Bütün bu gelişmelerden çok kısa bir süre sonra Bulgar Devletinin farklı bölgelerinde yedi piskoposluk bölgesi oluşturulmuştur. Bu bölgeler şunlardır: Dorostol, Plovdiv, Sredec, Ohrid, Bregalnik, Morava ve Provadi dir.¹⁸⁸ Bunların yanında Boris Knyaz'ın da desteği ve teşvikiyle devletin farklı bölgelerinde kilise ve manastırlar kurulmaya başlanmıştır. Başkent Pliska'da kalenin dışında büyük bir kilise kurulmuştur. Kilise inşaatı Bulgar mimarisinin ve sanatının da ilerlemesine vesile olmuştur. Kurulan kiliselerde uygulanmak üzere, Bizans'ta yürürlükte olan ve Nomokanon'da toplanan kanunlar öngörülmüştür.¹⁸⁹

Hıristiyanlığın, Bulgar Devletinde resmi din olarak kabul edilmesi, bağımsız Kilisenin kurulması, Slav yazısının ve edebiyatının da ülkede yaygınlaşması, ülkenin

¹⁸⁷ Bkz. Güzelev, 409 – 410.

¹⁸⁸ Bkz. Bakalov – Pavlov, 233.

¹⁸⁹ Bkz. Kosev – Natan – vd., 99.

geleceği ve gelişimi açısından o dönem için önemli gelişmelerdir. Bütün bu gelişmeler Bulgar ulusunun bir bütün olarak ayakta durmasına vesile olmuştur.

Hıristiyan dini Bulgar toprakları içinde resmiyet kazandıktan sonra, Slav ve Bulgar topluluklarını dinî ve siyasi olarak birleştirmiş ve onların arasındaki kabileciliği ortadan kaldırmıştır. Bulgar Devletinin bütün vatandaşları “Bulgar” ismi ile adlandırılmıştır. Slavları da merkezi idare yönetimine dâhil ederek, Slav ve Bulgarların kaynaşmaları için ortak Hıristiyan kanunlarını yürürlüğe koyulmuştur. Hıristiyanlığın Bulgar Devletinde kabulü ile Slavlar ve Bulgarlar arasındaki dinî ayrımcılık ortadan kaldırılmıştır. Hıristiyan ideolojisinden esinlenerek yeni Bulgar kültürünün oluşturulması için önemli adımlar atılmıştır. Bulgar kültürünün gelişmesini sağlayan en önemli olaylardan birisi, Yunan alfabesinin Slav diline uyarlanması ve bunun sonucunda da ilk Slav edebiyatının ortaya çıkmış olmasıdır.¹⁹⁰

SONUÇ

Hıristiyanlık, Bulgar Devletinin kuruluşundan önce Balkan yarımadasında yayılmaya başlamıştır. Bu topraklardaki ilk Hıristiyan öğretisi Havari Pavlus’un misyonerlik faaliyetleri neticesinde şimdiki Bulgaristan topraklarında yaygınlaşmıştır. Pavlus’un misyon faaliyetleri yanında, Havari Andreus ve Havari

¹⁹⁰ Bkz. Güzelev, 442; ayrıca bkz. Kayapınar, Bulgarların Balkanlara Göçü, 120.

öğrencileri ile yandaşları bölgede faaliyette bulunmuşlardır. Onların faaliyetleri sayesinde Balkanların yerli halkı yavaş yavaş Hıristiyan dinini benimsemeye başlamıştır. Bu gelişmeler sayesinde Piskoposluk bölgeleri de oluşturulmuştur. Ancak bu düzen uzun süre devam etmemiştir. Slavların Balkanlara akınları orada kurulan Hıristiyan nizamını bozmuştur. Balkanlarda yaşayan yerli halkın bir kısmı Slav akınlarına karşı gelmeyip, evlerini terk ederek o topraklardan ayrılmışlardır. Topraklarında kalan yerli halk ise yeni gelen Slav göçmenler arasında zamanla etkilenme olmuştur. Bu etki sayesinde Slav topluluğu arasında da Hıristiyanlık kabul edilmeye başlanmıştır.

Hıristiyanlık, Slavlar arasında değişik yollardan yayılmıştır. Ancak Balkanların farklı bölgelerine yerleşen Slavlar arasında aynı şekilde ve hızda kabul görmemiştir. Bizans'ın denetimi altında yaşayan Slavlar Hıristiyanlığı daha çabuk kabul etmişlerdir. Ancak, Bizans'ın egemenliği altında yaşamayan Slavlar Hıristiyanlığı diğer Slav topluluğu kadar kolay şekilde kabul etmemişlerdir. Şimdiki Bulgaristan topraklarında yaşamış olan bu Slav kabileleri Asparuh ve onun emri altında olan boyların Bulgaristan topraklarına gelmesiyle onların emri altına girmişlerdir. Slavlar ve Bulgarlar bir çatı altına girerek Tuna Bulgar Devletini oluşturmuşlardır.

Tuna Bulgar Devletinde Hıristiyanlıkla ilk münasebetler Krum Han döneminde Bizans ile yapılan savaşlar neticesinde gerçekleşmiştir. Bu savaşlar esnasında Bulgar askerler birçok Hıristiyan Bizans askerini ve halkını esir alarak ülkelerine getirmişlerdir. Bu esirler sayesinde Hıristiyanlık az da olsa Bulgarların arasında yayılmaya başlamıştır. Bu gelişmeler karşısında Krum Han'ın oğlu Omurtag Han, Hıristiyanlığa karşı ülke genelinde ilk takipleri başlatmıştır.

Omurtag Han'ın, halefleri olan Malamir ve Presiyan Hanlar döneminde Slavların yoğun olarak buldukları bölgeler Bulgar Devletinin sınırlarına dâhil edilmiştir. Fethedilen bu topraklarda Hıristiyanlığı kabul etmiş olan Slavların da dâhil edilmesiyle ülke genelinde Slav ve Hıristiyan nüfusta artış olmuştur. Devlet içinde iki farklı etnik unsur olarak varlıklarını devam ettiren Bulgarlar ve Slavların tek vücut olarak birleşmeleri sonucu ülkenin varlığını koruyabileceğini gören Bulgar idareciler bunu gerçekleştirmek için Hıristiyanlığı kabul etmeleri gerektiğini kavramışlardır. Ayrıca Bulgar yöneticileri diğer Avrupa ülkeleri arasında söz sahibi olmak için de Bulgar Devletinin Hıristiyanlığı kabul etmesi gerektiğinin farkına varmıştır. Bu doğrultuda Boris Han, 865 yılında Ortodoks mezhebine bağlı olan Bizans vasıtasıyla Hıristiyanlığı kabul etmiştir. Ancak Boris Han, Bizans'ın siyasi ve dini etkisinde kalarak ülkesinin iç işlerine dış güçlerin müdahale etmemesi için, bağımsız Kilise istemiştir. Bu talebe kesinlikle ret cevabı veren Bizans karşısında Boris, Katolik olan Roma'ya yönelmiştir. Buradan umduğunu bulamayan Bulgar hükümdarı yine Bizans Kilisesine yönelmiştir. Boris'in bu talebine kısmen de olsa olumlu cevap veren Bizans, Ortodoks Bulgar Piskoposluğunun kurulmasına izin vermiştir. Bu sayede Bizans, Balkanlarda söz sahibi olmak isteyen Katolik mezhebinin önüne de set çekmiştir.

Hıristiyanlığın Bulgar Devletinde resmi din olarak ilân edilmesi tüm halk tarafından aynı şekilde kabul edilmemiştir. Hıristiyanlığa karşı ilk tepki bolyarlar ve onlara katılan halk tarafından gelmiştir. Onlar Boris Han'ın ülke içinde Hıristiyanlığı yayma kararını doğru bulmayıp ona karşı isyan düzenlemişlerdir. Fakat bu isyan Boris Han'ı Bulgar Devletinde Hıristiyanlığı yayma kararından caydıramamıştır. O

tüm gücüyle Hıristiyanlığı yayma girişiminde bulunmuş ve bu uğurda mücadele etmiştir. Boris Han bu dava uğruna oğlunu dahi feda etmekten çekinmemiştir.

Boris Han, Slav azizleri kabul edilen Constantine ve Methodius kardeşlerin öğrencilerini ülkesine kabul ederek bu topraklarda faaliyet göstermelerine izin vermiştir. Bu iki kardeşin öğrencileri sayesinde Bulgar topraklarında Slav dilinde dini eğitim oluşturulmuş ve Slav rahiplerin yetiştirilmesine önem verilmiştir. Böylece Krum Han dönemindeki Bulgar topraklarının genişletilmesiyle başlayan Hıristiyanlaşma süreci Boris Han döneminde kurulan milli Bulgar Kilisesiyle sona ermiştir.

ÖZET

Emin, Sevcan, Bulgarların Hıristiyanlaşma Süreci, Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Doç. Dr. Mehmet Katar, 65s.

Bulgarların Hıristiyanlaşma Süreci isimli tezimiz iki bölümden oluşmaktadır. Tezimizin giriş bölümünde Bulgaristan Devleti hakkında genel bilgiler verildikten sonra Slav ve Bulgar toplulukların Hıristiyanlık öncesi durumları hakkında bilgi verdik. Tezimizin birinci bölümünde Tuna Bulgar Devletinin kuruluşu ve Balkanlardaki Hıristiyanlaşma faaliyetleri hakkında bilgiler verildi. Tezimizin ikinci bölümünde ise Hıristiyanlığın Bulgar Devleti tarafından resmi din olarak kabul edilmesi ve bunun doğurduğu sonuçlar.

ABSTRACT

Emin, Sevcan, The period of the Christians on Bulgarians'human, Master's Thesis, Adversior: Assoc. Prof. Mehmet Katar, 65p.

The period of the Christians on Bulgarians' human is a name on my diploma work which is consist of two part.

The in broduction in my diploma work have knowledge for Bulgarian country, after thos have a learning for Slav and Bulgarian sociyeti.

The first part in my diploma work have knowledge for 'Danube Bulgarian Country' is establishing and the Balkan Range the Cristians proceedings.

On my second part on my diploma work the Cristians religion is accepted from Bulgarian Country and the Cristians accepted from their and bird his problems.

BİBLİYOGRAFYA

-ANABRİTANİCA, "Bulgaristan", İstanbul 1986–1987.

- ANGELOV**, Dimitir, İz Srednovekovnoto Ni Minalo, Sofya 1990.
- , Obrazuvane Na Bılgarskata Narodnost, Sofya 1981.
- ANGELOV**, St. Bonyo, Slav Alfabetini Yaratan Kiril ile Metodiy Kardeşler, çeviren Türker ACEROĞLU, İstanbul 1970.
- ANGELOV**, Petır – **SAZDOV**, Dimitir ve diğerleri, İstoriya Na Bılgariya 681 – 1944, Sofya 2003.
- Arhimandrit SERAFİM**, Jitieto Na Sv. Car Boris, Sofya 1992.
- AYDIN**, Mahmut, “Hıristiyanlık” Yaşayan Dünya Dinleri, editör Şinasi Gündüz, Ankara 2007.
- AYDIN**, Mehmet, Hıristiyan Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık, Ankara 2005.
- BAKALOV**, Georgi – **PAVLOV**, Plamen, Bılgarite 681 – 1018.
- BEŞEVLİEV**, V. “Proto Bulgar Dini”, çeviren Türker Acaroğlu, Belleten Ankara 1945.
- BOJİLOV**, İvan – **GÜZELEF**, Vasil, İstoriya Na Srednovekovna Bılgariya VII – XIV. vek. Sofya 1999.
- BOJİLOV**, İvan – **MUTAFCİEVA**, Vera ve diğerleri, İstoriya Na Bılgariya, Sofya 1993.
- CİLACI**, Osman, Dinler ve İnançlar Terminolojisi, İstanbul 2001.
- DİNKOV**, K. İstoriya Na Bılgarskata Tsırkva.
- DUYÇEV**, İvan, Bılgarsko Srednovekovie, Sofya 1972.
- FAZLAN**, İbn, Seyahatname, İstanbul 1995.
- FEHER**, Geza, Bulgar Türkleri Tarihi, Ankara 1984.
- FOL**, Aleksandır – **GÜZELEV**, Vasil ve diğerleri İstoriya Na Bılgariya, Sofya 1983.

- GÜNDÜZ**, Şinasi, Din ve İnanç Sözlüğü, Ankara 1998.
- GÜZELEV**, Vasil, Knyaz Boris Pırvi, Sofya 1969.
- İREÇEK**, Konstantin, İstoriya Na Bılgarite, Sofya 1987.
- KAFESOĞLU**, İbrahim, Bulgarların Kökeni, Ankara 1985.
- , Türk Milli Kültürü, İstanbul 2003.
- KAYABALI**, İsmail – **ARSLANOĞLU**, Cemender, Bulgar Türkleri, Ankara 1981.
- KAYAPINAR**, Ayşe, “Tuna Bulgar Devleti”, Türkler, editör Hasan Celal Güzel – Kemal Çiçek – Salim Koca, Ankara 2002.
- , “Bulgarların Balkanlara Göçü ve Tuna Bulgar Devleti”, Balkanlar El Kitabı, Ankara 2006.
- KLAYNER**, Blazius, İstoriya Na Bılgariya, editör İvan Duychev Karol Telbizov, Sofya 1977.
- KOCHEV**, Nikolay, Hristiyanstvo v Naçaloto Na XI. vek. Sofya 1995.
- KOEV**, Totyo – **BAKALOV**, Georgi, Vıvedenie v Hıristiyanstvo, Sofya 1992.
- KOSEV**, D – **NATAN** ve diğerleri, İstoriya Na Bılgariya, Sofya 1961.
- KOSTOV**, İvaylo, Svetovni Religii, Sofya 2000.
- KURBAN**, İklil, Yşlı Tarihin Yankısı, İstanbul 1998.
- KUYUCUKLU**, Nazif, “Bulgaristan”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1996.
- LAZAROV**, İvan – **TÜTÜNDJİEV**, İvan ve diğerleri, İstoriya i Tsivilizatsiya XI. klas, Veliko Tırnovo 2001.
- MEYDAN LARAUSSE**, “Bulgaristan” İstanbul 1969.
- MUTAFCİEV**, Petır, İstoriya Na Bılgarskiya Narod 681- 1323, Sofya 1986.
- MUTAFCİEV**, Petır – **MUTAFCİEVA**, Vera, İstoriya Na Bılgarskiya Narod, Sofya 1998.

-OSTROGORSKY, Georg, Bizans Devleti Tarihi, çeviren Fikret Işıltan, Ankara 2006.

-PALEŞUTSKİ, Kostadin - **OGNYANOV**, Lubomir ve diğerleri, 681 – 1948 İz İstoriyata Na Bılgarskata Narodnost İ Dirjava, Sofya 1993, 15.

-PANAYOTOV, Panayot, Bılgarsko Srednovekovie, Veliko Tırnovo 2001.

-RAŞEV, Raşo, Prabilgarite i Bılgarskoto Hanstvo Na Dunav.

-RASONY, Lazslo, Tarihte Türklük, Ankara 1971.

-SARIKÇIOĞLU, Ekrem, Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi, Isparta 2004.

-SNEGAROV, İvan, Kratka İstoriya Na Sivremennite Pravoslavni Tsırkvi, Sofya 1946.

-----, 1,100 Godini Ot Pokristvaneto Na Bılgarskiya Narod, Sofya 1966.

-SIBEV, Todor, Samostoyna Narodnostna Tsırkva v Srednovekovna Bılgariya, Sofya 1987.

-STANOEV, Bonço, Pravoslaviето i Bılgariya, Sofya 1992.

-STOYANOV, Hristo, “İz İstoriyata Na Bılgarskata Tsırkva” Hristiyanstvoto Prez Vekovete, Sofya 1998.

-TODOROV, Nikolay, Bulgaristan Tarihi, çeviren Veysel Atayman, İstanbul 1980.

-VASİLEV, A. Bizans İmparatorluğu Tarihi, çeviren Arif Münfit Mansel, Ankara 1943.

-YAZICI, Nesimi, İlk Türk İslam Devletleri Tarihi, Ankara 2005.

-YILDIRIM, Suat, Mevcut Kaynaklara Göre Hıristiyanlık, İstanbul 2005.

-ZLATARSKİ, V. İstoriya Na Bılgarskata Dirjava Prez Srednite Vekove, Sofya 1927.

-<http://tr.wikipedia.org/wiki/Bulgaristan/02.02.08/23:13>.

-www. sumen. nfo/makaleler/bulgaria/04.03.08/00:44.

- www.turksavaslari.com/04.03.08/00:40.

-www.bourgas.org/terraincognita/pl-karasura.html - 13k/04.03.08/00:48.

- <http://sozluk.sourtimes.org/show.asp?t=ekloga/06.05.08/11:27>.